

Mijat Stojanović

Sgode i nesgode moga života

BIBLIOTHECA CROATICA: SLAVONICA, SIRMIENSIA ET BARANYENSIA

Rukopisi - knjiga 2

Nakladnik:

Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

Za nakladnika:

Stanko Andrić

Sunakladnik:

Hrvatski školski muzej, Zagreb

Za sunakladnika:

Branka Manin

Recenzenti:

prof. dr. sc. Vinko Brešić

dr. sc. Vlasta Švogler

dr. sc. Darko Vitek

Lektura uvodnih studija:

Slavko Sušilović

Izrada kazala:

Dinko Župan i Tatjana Melnik

Grafička priprema:

Krešimir Rezo

Tisak:

Zebra, Vinkovci

Naklada: 500

ISBN 978-953-6659-79-1 (Hrvatski institut za povijest - Podružnica)

ISBN 978-953-7262-16-7 (Hrvatski školski muzej)

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 140106004

Izdavanje ove knjige novčano je pomoglo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske

Ilustracija na koricama:

Osnivači Hrvatskoga pedagoškog književnog zbora,
fotografija Ivana Standla iz 1871. (Hrvatski školski muzej, Zagreb).

Mijat Stojanović na detalju iste fotografije.

Mijat Stojanović

Sgode i nesgode moga života

priredili

Dinko Župan

Stanko Andrić i Damir Matanović

Slavonski Brod, siječanj 2015.

SADRŽAJ

Proslov	VII
Dinko Župan: Stojanovićeve "zgode i nezgode"	IX
Damir Matanović: Svijet odrastanja Mijata Stojanovića: selo i grad Brodske krajiške pukovnije u prvoj polovici 19. stoljeća	XXIII
Mijat Stojanović: <i>Sgode i nesgode moga života</i>	
I. Crtice iz života moga pradjeda	3
II. Crtice iz života moga djeda	19
III. Crtice iz života moga otca i moje majke	38
IV. Crtice iz moga vlastitoga života	47
Godina 1871.	169
Godina 1872.	171
Godina 1873.	175
Godina 1874.	195
Godina 1875.	208
Godina 1876.	220
Iz mojih putopisnih bilježaka	222
Godina 1877.	244
Godina 1878.	254
Godina 1879.	260
Godina 1880.	265
Godina 1881.	270
Faksimili izabranih stranica iz rukopisa <i>Sgoda i nesgoda</i>	275
Bibliografija radova Mijata Stojanovića	285
Tumač povijesnih i zemljopisnih imena i pojmova	301
Rječnik stranih, manje poznatih i arhaičnih riječi i izraza	321
Summary	341
Kazalo osobnih imena	343
Kazalo geografskih imena	355

PROSLOV

Rukopis Mijata Stojanovića *Sgode i nesgode moga života*, koji se čuva u arhivu Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu, dugo je vremena poznat istraživačima hrvatske povijesti 19. stoljeća, osobito povjesničarima hrvatskog školstva i pedagogije, te povjesničarima hrvatske književnosti. Iako su se u svojim radovima često pozivali na dijelove rukopisa nitko od povjesničara nije odlučio objaviti rukopis u cijelosti. Stojanović je *Sgode i nesgode moga života* pisao s namjerom objavljivanja, a na naslovnoj stranici svoga rukopisa stavio je napomenu „prigotovljeno za tisak“, čime je jasno naznačio priređenost rukopisa za objavljivanje. Možda dosadašnji istraživači nisu prepoznali vrijednost rukopisa u cjelini jer su samo određenim dijelovima rukopisa davali težinu relevantnog izvora, pa su se pojedini povjesničari uglavnom bavili Stojanovićevim opisima revolucionarne 1848. godine dok su se povjesničari školstva i pedagogije bavili samo temama vezanim uz odgoj i obrazovanje, a rijetki su rukopis analizirali u cjelini. Možda je dugom čekanju na objavljivanje *Sgoda i nesgoda* doprinijelo i to što je Stojanović jednu kraću verziju svojih *Sgoda i nesgoda* objavio u *Danici ilirskoj* tijekom lipnja i srpnja 1864. godine pod naslovom „Sgode i nesgode vlastitog života“. Taj tekst od nekih desetak stranica, koji je u četiri nastavka objavljen u *Danici*, ima puno dodirnih točaka s dijelovima Stojanovićevog rukopisa, ali u formalnom smislu to su ipak dva različita teksta. Rukopis *Sgode i nesgode moga života*, koji prema Stojanovićevoj numeraciji ima 751 stranicu, dobro je očuvan, a samo na prvoj stranici postoje oštećenja zbog kojih nije moguće pročitati nekoliko riječi. Osim tih malih oštećenja u rukopisu nedostaje osam stranica (od 149. do 157.) koje su uklonjene prije 1946. godine, na što nas upućuje jedna arhivska bilješka. Teško je pretpostaviti zašto je netko uklonio baš te stranice iz rukopisa, a riječ je o dijelu rukopisa u kojem autor piše o vremenu kada je kao učitelj radio u Brodu, Otoku i Županji.

Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest iz Slavenskog Broda u suradnji s Hrvatskim školskim muzejom iz Zagreba odlučila je objaviti Stojanovićeve *Sgode i nesgode* u cjelini i to onako kako je taj tekst za objavljivanje priredio Mijat Stojanović. Priređivački zahvati u izvorni autorov tekst svedeni su na minimum. Uz nerazumljive ili gramatički neprikladne oblike riječi dodavan je obično znak (!). U nekim su slučajevima, kako bi se olakšalo razumijevanje teksta, takvi neprikladni ili iskrivljeni oblici (nastali vjerojatno kao *lap-*

sus calami) navedeni u fusnotama, a u glavnom tekstu dan je ispravan oblik riječi. Napokon, riječi u kojima u rukopisu nedostaje jedno ili dva slova dopunjene su uz uporabu uglatih zagrada [], a isto je učinjeno i na nekoliko mjesta gdje je ispušten veznik ili prijedlog. Osim tih zahvata koji su naznačeni u samom izdanju teksta, priređivač transkripcije rukopisa proveo je još samo dvije vrste zahvata u izvorni tekst: u nekim je slučajevima dodavao očito omaškom izostavljene dijakritičke znakove (ispravljajući *z* u *ž*, *s* u *š*, *c* u *č* ili *ć*); i pisanje velikoga početnog slova uskladio je, uglavnom, s današnjim pravopisom (pisanje velikog početnog slova na početku rečenice i u vlastitim imenima, odnosno ispravljanje velikog početnog slova u malo kod općih imenica). U ostalim elementima nije se diralo u Stojanovićev pravopis.

Kao pomoć za bolje razumijevanje i približavanje problematike Stojanovićevog rukopisa napisali smo dva uvoda, a na kraju knjige donosimo bibliografiju radova Mijata Stojanovića i dva rječnika. Rukopis *Sgode i nesgode moga života* prije svega može poslužiti za detaljno istraživanje Stojanovićeve biografije i diskurzivnu analizu jedne osobne povijesti, ali osim toga on nudi i jednu širu istraživačku platformu, jer je riječ o vrlo vrijednom i zanimljivom tekstu koji će osim stručne pažnje sigurno privući i pažnju šire čitalačke publike.¹

I na kraju, želimo zahvaliti kolegicama iz Hrvatskog školskog muzeja Sonji Gaćini Škalameri i Štefki Batinić te njihovoj ravnateljici Branki Manini na pomoći i susretljivosti oko priređivanja rukopisa.

Priređivači

¹ Transkripciju teksta iz rukopisa izradio je Dinko Župan, uvodne rasprave napisali su Dinko Župan i Damir Matanović, a bilješke uz izdanje teksta i popratne rječnike izradili su Dinko Župan i Stanko Andrić.

STOJANOVIĆEVE “ZGODE I NEZGODE”

Mijat Stojanović (1818-1881), slavonski učitelj i pedagog, pripada redu najistaknutijih prosvjetnih radnika u Hrvatskoj u 19. stoljeću.¹ Svoj životni put, koji ga je vodio od magareće klupe u Babinoj Gredi do položaja okružnog školskog nadzornika u Gospiću, Stojanović je opisao u rukopisu *Sgode i nesgode moga života*, koji se čuva u arhivu Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu.² U rukopisu Stojanović nigdje striktno ne navodi kada je započeo pisati svoje *Sgode i nesgode*, a kao orijentacionu točku početka pisanja dijelova rukopisa možemo uzeti 1861. godinu, jer je te godine objavio „Crtice iz života mojih pradjedova“.³ Taj je tekst gotovo identičan s prvim dijelom rukopisa *Sgode i nesgode moga života*; jedina je razlika u tome što objavljeni tekst ne sadrži jednu opširnu Stojanovićevu bilješku. Druga godina koja nam može pomoći oko utvrđivanja početka pisanja rukopisa kao cjeline je 1866. godina, koju Stojanović navodi u rukopisu kao godinu tijekom koje piše o životu oca i majke, te o svome djetinjstvu. Najvjerojatnije je Stojanović početkom 1866. godine započeo s uređivanjem svoga djela *Sgode i nesgode moga života* kao veće cjeline, pa je tada u to djelo ubacio već napisane i objavljene crtice iz života svoga pradjeda (1861), djeda (1863) i prerađene crtice iz svoga vlastitog života (1864), te

¹ O Mijatu Stojanoviću vidi: Petar Tomić, „Rad i djelovanje Mijata Stojanovića“, *Napredak* 27-30 (1877), 417-421, 437-440, 454-456, 468-471; Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas VI*. (Zagreb, 1911), 136-139; Ivan Martinović, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i Brodskog okružja* (Zagreb, 1912), 446-451; Ivan Martinović, „Mijat Stojanović, školnik i pučki pisac“, *Napredak* (1919); Krunoslav Tkalac, „Rad Mijata Stojanovića kao školnika“, *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* 4 (1968); Mihajlo Ogrizović, „Mijat Stojanović“, u: *Sto godina rada Hrvatskog pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871-1971*, ur. Dragutin Franković, Mihajlo Ogrizović i Dragutin Pazman (Zagreb, 1971), 369-402; Krunoslav Tkalac, *Školstvo Slavonije u 18. i 19. stoljeću. Mijat Stojanović 1818-1881*. (Županja, 1973), 71-132; Mihajlo Ogrizović, *Likovi istaknutih pedagoga II. Ljudevit Modec, Mijat Stojanović, Stjepan Basariček* (Zagreb, 1980), 85-141; Marko Landeka, „Prilog pedagoga Mijata Stojanovića hrvatskoj usmenoj književnosti“, u: 4. znanstveni sabor Slavonije i Baranje. Zbornik radova (1984), 517-523; Omerka Žigic, „Mijat Stojanović, hrvatski pedagog, etnograf i pučki pisac“, u: „Slike iz domaćeg života slavonskog naroda i iz prirode s dodatkom Slavonske pučke sigre“, priredila Omerka Žigic (Vinkovci, 1994), 183-189; *Autobiografije hrvatskih pisaca*, priredio Vinko Brešić (Zagreb, 1997), 150-163; Vlasta Švooger, *Südslawische Zeitung 1849-1852. Organ nove epohe kod Južnih Slavena* (Zagreb, 2002), 107. i Dinko Župan, „Brodsko Posavina prve polovice 18. stoljeća iz vizure historiografske fikcije Mijata Stojanovića“, *Prilozi za povijest Broda i okolice* 1 (2013), 19-33.

² Osim rukopisa *Sgode i nesgode moga života* u arhivu Hrvatskog školskog muzeja čuva se još dvadesetak neobjavljenih rukopisa Mijata Stojanovića.

³ Vidi Mijat Stojanović, „Crtice iz života mojih pradjedova“, *Naše gore list* I/5, I/6, I/7 (1861).

dijelove svoga dnevnika. S druge strane, možda je Stojanović započeo pisanje svoga rukopisa kao cjeline 1861. godine, pa je dijelove rukopisa objavio 1861., 1863. i 1864. godine, no ta mi se mogućnost čini manje vjerojatnom. Osim crtica o svome pradjedu i djedu, Stojanović je za života u časopisu *Napredak* objavio i „Crtice iz doba mog školovanja“.⁴ Te su crtice nastale kao djelomična prerada dijelova rukopisa *Sgode i nesgode moga života*, pa se objavljena verzija bitnije ne razlikuje od izvornih dijelova u rukopisu.

Žanrovski gledano, Stojanovićev rukopis je autobiografija koja se do 1866. godine može odrediti kao memoarski zapis, jer ju je do tada pisao prema obiteljskim i svojim sjećanjima, a djelomično i na osnovi vlastitih dnevničkih zapisa koje je bilježio od 1847. godine. Od sredine 1866. godine Stojanovićeva je autobiografija mješavina memoarskih, dnevničkih i godišnjih zapisa, pa od tada funkcionira kao svojevrsni neredoviti osobni dnevnik, ali redoviti osobni godišnjak. U *Sgodama i nesgodama* Stojanović je pokušao opisati tkanje svoga života, tkanje u kojem je ponekad bio aktivni tkalac, a ponekada samo promatrač čije su životne konce tkali drugi. „Naš život i naše ljudsko djelovanje u životu nalik je tkanju satkanom iz jako raznih konacah i končićah, dočim se upleće i pripleće ono, što je potrebno i slučajno, samovoljno i čisto namjereno i poželjno, prava smjesa najrazličnijih vrstiji. Mislim svaki pojedini čovjek pokadšto promatra svoj vlastiti život prošasti, i to svaki pojedini na svoj osobiti način.“⁵ I Stojanović je svoj život i život svojih predaka opisao na „osobit način“, odnosno iz svoje subjektocentrične perspektive, pa nam njegov rukopis prije svega može pomoći u odgovoru na pitanje: Tko je Mijat Stojanović? Stojanovićeve *Sgode i nesgode moga života* daju nam pregršt materijala za pisanje jedne osobne, ego-povijesti, jer je Stojanović u rukopisu napisao povijest izgradnje svoje subjektivnosti, prožete raznolikim identitetima koji su se izgrađivali kroz niz diskurzivnih i nediskurzivnih praksi. Pojedine Stojanovićeve identitetske odrednice bile su konstantne (na primjer, njegova duboka religioznost). Druge su se, pak, identitetske odrednice tijekom njegovog života transformirale i izgrađivale kroz niz određenja koja su fluidno prelazila jedno u drugo, ili su simultano egzistirala jedno pored drugog, bez čvrste unutarnje hijerarhije. Tako se u rukopisu upoznajemo sa Stojanovićem kao djetetom, unukom, sinom, učenicom, pomoćnim učiteljem, mladićem, učiteljem, vjernikom, saborskim zastupnikom,

⁴ Vidi Mijat Stojanović, „Crtice iz doba mog školovanja“, *Napredak* XX/1, XX/2, XX/3, XX/4 (1879).

⁵ Mijat Stojanović, *Sgode i nesgode moga života*, 515. (stranice navodim prema Stojanovićevoj rukopisnoj numeraciji).

domoljubom, Ilircem, Slavenom, Hrvatom, vrtlarom, pčelarom, numizmatičarom, suprugom, ocem, udovcem, putopiscem, nadučiteljem, cvjećarom, školskim nadzornikom, pučkim piscem, pedagogom, djedom, knjižničarom i „starinom Stojanovićem“. No, ta identitetska i subjektivna razina Stojanovićevog teksta neodvojiva je od vanjskih okolnosti Stojanovićevog života i života članova njegove uže i šire obitelji. Te vanjske okolnosti Stojanović dobro uklapa u opise svojih raznolikih životnih iskustava, tako da *Sgode i nesgode* kao upotrebljivu građu mogu koristiti i povjesničari koji istražuju usmenu povijest, povijest školstva, povijest književnosti, kulturnu povijest, povijest jezika, socijalnu povijest, povijest svakodnevnog života, povijest knjige, povijest čitanja, povijest obitelji, povijest djetinjstva, povijest emocija, povijest sjećanja, povijest putovanja, vjersku povijest, ekonomsku povijest, povijest bolesti, eko-povijest, vojnu i političku povijest.

Prvi dio rukopisa *Sgode i nesgode moga života* dobar je primjer isprepletanja usmene i pisane kulture. Kao izvore za rekonstrukciju daleke obiteljske povijesti, pisane uglavnom s očeve strane, Stojanović je koristio usmenu predaju („Crpeć iz ustmenog predavanja ove crtice“). Ta obiteljska *oral history* u njegovom je spisu dobila svojevrsnu historiografsko-fikcionalnu obradu u obliku povijesnih pripovijetki o pradjedu, prabaki, djedu, ocu i majci. Ali, i kada govori i o svojoj obitelji, Stojanović nam prije svega govori o sebi samome, jer u sliku svoga pradjeda, prabake, djeda, oca i majke upisuje svoj vrijednosni sustav i svoje poglede na ljudski život. Mijat obiteljsku priču s očeve strane započinje Stanišom Kovačem, djedom njegovog pradjeda, što nam govori o dugačkim vremenskim dovezima tadašnje usmene predaje. Prema obiteljskoj priči koju je Stojanoviću pričao njegov djed, ali i Stojanovićevoj naknadnoj konstrukciji te priče, Staniša Kovač došao je u Hercegovinu iz Albanije. Mala je vjerojatnost da je Albanija u Stojanovićevu priču došla kroz obiteljsku predaju, a veća je vjerojatnost da je riječ o Stojanovićevoj vlastitoj konstrukciji pradomovine svojih predaka. Naime, u opisu povijesti Albanije Stojanović koristi *Razgovor ugodni naroda slovinskog* Andrije Kačića Miošića, te prepričava dijelove Kačićevog teksta pri opisu događaja vezanih uz borbu i vladavinu Skenderbega. Osim Kačića, u tom prvom dijelu rukopisa Stojanović koristi i Relkovićevog *Satira*, iz kojeg crpi podatke o stanovanju seljaka u drugoj polovici 18. stoljeća u slavonskoj Posavini. Obojicu pisaca Stojanović u rukopisu navodi kao pisce koje je čitao još u ranoj mladosti.⁶ Prema Stojanovićevoj obiteljskoj predaji, Staniša je imao sina Sto-

⁶ Stojanovićev rukopis odličan je izvor za istraživanje povijesti knjige i čitanja, jer Stojanović kroz cijeli

jana, koji je imao nekoliko sinova među kojima je bio i Jovan, Stojanovićev pradjed, rođen oko 1680. godine. Inače, sve godine u Stojanovićevom rukopisu treba uzeti s velikom rezervom, jer u tekstu ima puno nelogičnosti kada su u pitanju ne samo godine koje se odnose na članove njegove obitelji, već i godine koje Stojanović zapisuje vezano za događaje iz djetinjstva. Mijatov je pradjed kao mladić iz Hercegovine došao u Bosnu, gdje je radio kao „kovački momak“, a svoj je zanat usavršavao po raznim kovačnicama oružja, posebno u Banjoj Luci. Nezadovoljan svojim statusom 1712. godine napušta Bosnu i prelazi Savu kod Lukačevog Šamca, te dolazi u Slavoniju. Taj prelazak granice Stojanovićevog pradjeda, kao i kasniji prelasci hajduka i razbojnika opisanih u *Sgodama i nesgodama*, potvrđuju tezu Damira Matanovića o propusnosti tadašnje vojne granice. Matanović je nizom argumenata pobio tezu o hermetičnosti granice između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije i pokazao da je „svijet života“ (svakodnevni život) stvarao stalnu interakciju stanovnika Brodske pukovnije i Gradačačke nahije.⁷ Tako je i Mijatov pradjed, u potrazi za boljim životom, došao u Slavoniju, u kojoj je svoji novi dom pronašao kod kovača Čivića u Babinoj Gredi. Stojanović je susret svoga pradjeda s budućom suprugom i njezinim roditeljima opisao iz svojevrstne perspektive „kulturnih susreta“, pa je tako molitvu svoga pradjeda Jovana pisao ćirilicom i jasno naznačio njegovu pravoslavnu vjeru. Prije nego što se oženio za Stojanovićevu prabaku Maricu, Jovan je prešao na katoličku vjeru i promijenio ime u Ivan. Nakon što je preuzeo kovačnicu Maričinog oca, Ivan postaje jedan od najcjenjenijih kovača u tome kraju, a osim što je bio ugledni kovač, bio je i službeni hajdučki harambaša, ali i neslužbeni. Taj neslužbeni dio njegovog hajdukovanja na kraju će dovesti i do njegove pogibije. Iako je u tom prvom dijelu rukopisa harambaša Ivan glavni junak Stojanovićeve prve priče, pisane kao historiografska fikcija, u drugoj priči o djedu Aleksi, Stojanović okreće to junačko kolo i glavna junakinja zapravo postaje njegova prabaka Marica. Ona nakon Ivanove pogibije zajedno sa svojim sinom Aleksom sedam mjeseci boravi u osječkoj tamnici i pred vojnim sudom dokazuje svoju nevinost, vezano uz Ivanovo hajdukovanje izvan službe. Životna priča njegove prabake Marice ostavit će duboki trag na Stojanovićevo poimanje problematike položaja žena u građanskom društvu 19. stoljeća što je vidljivo i iz njegovih pedagoških članaka u kojima tema-

rukopis opisuje kako je izdavao svoje knjige i skupljao knjige za svoju knjižnicu. Rukopis je također zahvalan izvor za dobivanje slike o različitim praksama čitanja, od čitanja u učiteljskoj sobi uz svijeću do čitanja u prirodi tijekom lova. Kako Stojanovićeve pedagoške rasprave i zbirke pripovijetki mogu biti korisne u istraživanju dječjeg čitanja i povijesti djetinjstva izvrsno je pokazala Marijana Hameršak u knjizi *Pričalice: O povijesti djetinjstva i bajke* (Zagreb, 2011).

⁷ Damir Matanović, *Grad na granici* (Slavonski Brod, 2008), 46-49.

tizira obrazovanje žena. To ću pokušati i dokazati na primjeru jedne Stojanovićeve pedagoške rasprave.

Od pedesetih godina 19. stoljeća u čitavoj su se Europi, pa tako i u Hrvatskoj, otvarale privatne djevojačke škole, koje su djevojke iz srednje i više građanske klase trebale pripremati samo za tržište udaje. U tim su školama one trebale naučiti osnove francuskog jezika, građanske salonske manire i sviranje klavira, kako bi bile spremne zauzeti svoju poziciju nezaposlene supruge i kućanice čija je jedina briga trebala biti svedena na kućanstvo. Ta poželjna nezaposlenost žena srednje i više klase nailazila je na kritike pedagoga koji su smatrali da djevojkama srednje klase treba omogućiti posao izvan kućanstva. Pedagoške su kritike prije svega težile suzbijanju raznih „pomodnosti“, koje su se prema mišljenju pedagoga širile zbog „bezposlenosti“ mladih neudanih djevojaka. Tom se problematikom u Hrvatskoj među prvima bavio Stojanović u svojoj raspravi „Pedagogički odlomci“.⁸ U toj se njegovoj raspravi prepoznaju stavovi o novoj ekonomskoj ulozi žene. „Neimućni roditelji neznadu si pomoći drugim sredstvom za izdržavanje svojih kćerih, nego udatbom; samo se staraju, da se kćerka uda i kome mužu objesi na vrat (...) Zašto se neodhranjuje dieva gospodična tako, da bude kadra poslom, štednjom, a upravo i svojom obrtnošću, ako ne cielu kuću izdržavati, barem polak?“⁹ Zalaganje za veće mogućnosti zapošljavanja mladih djevojaka iz srednje građanske klase kod Stojanovića je proizlazilo iz njegovog seoskog odgoja i ženskih uzora iz njegove obiteljske povijesti. On je u *Sgodama i nesgodama* svoju prabaku Maricu opisao kao ženu vičnu svim mogućim fizičkim poslovima, pa i kovačkom poslu koji je, kao jedinica, naučila u kovačnici svoga oca. „Kćerka jim je Marica bila prelja, tkalja i vezilja, bila svojoj majki zamjena od metle i vode, bila uputna u svakom ženskom, u svakom domaćem i poljskom poslu. Isto je tako umjela kopati, žeti, konje zaprezati u kola i kočiašiti, žito i sieno djenuti i u plašće i gamare, kao je vješta bila iglicom vesti, razpljetati, lozicati sastave, šivati i vretencem zvrkati... Marica morade često pomagati svomu starom ocu u vignju (u kovačnici), kad je valjalo razkovati koji veći komad gvoždja. Kadgod bi takvom prilikom uzela djevojka veliki mlat i čekić u ruke, i latila udarati za svojim starim ocem po usjanom gvoždju, tresao se i drmao panj i nakovanj i cieli viganj drveni...“¹⁰ Kada Stojanović u svojim *Pedagogičkim odlomcima* kritizira poželjnu nezaposlenost djevojaka i žena iz srednje građanske klase, kao da pred očima ima svoju prabaku kovačicu. „Uzmimo naše prostakinje

⁸ Mijat Stojanović, „Pedagogički odlomci“, *Napredak* 11 (1860).

⁹ Stojanović, „Pedagogički odlomci“, 164.

¹⁰ Stojanović, *Sgode i nesgode*, 10-11.

i vidimo, da su ne samo prelje, tkalje i vezilje, nego i kuvarice, pekarice, vrtljarice, pčelarice, kopačice, žetelice i vješte svakom poljskom i domaćem poslu kao i svome ženskom. Tako bi valjalo, da gospodične-kćeri činovnikah i zanatnikah neuče samo plesti čarape, vesti iglicom, malo šivati, malo svirati, franceski i njemački šapotati, kititi se po žurnalu i čitati romane; nego valjalo bi, da se u djetinstvu svome i u mladosti svrgnu na koji koristan posao, kojim bi se osigurale budućnost.¹¹ Stojanović se zapravo obraća ženama srednje građanske klase, koje su bile u potpunosti vezane za kućanstvo, s ciljem njihove radne afirmacije izvan kućanstva. Ali, pri tome nije doveo u pitanje mušku dominaciju u obitelji, jer iz njegove formulacije o tome kako se mlade udane djevojke „mužu objese na vrat“ jasno se očituje građanski patrijarhalni stav o muškarcu kao hranitelju i glavi obitelji. Svojim zalaganjem za povećanje mogućnosti ženskog zapošljavanja, Stojanović je napravio bitan odmak od tadašnje dominantne predodžbe o „muškim“ i „ženskim“ zanimanjima, te o „muškim“ i „ženskim“ mentalnim sposobnostima. „Odhranjenjem domaćim i školskim treba da učinimo iz ženske djece pametne, razumne i vješte žene ... Zašto nebi ženske mogle biti činovnici državni i osim učiteljskoga zvanja, kad mogu biti učiteljice? Mogu biti krojači, cipelari, tkalci, bojadisari, pletari, kuvari, pekari, sitari; prodavaoci duvana, soli i ovim priličnih; mogu biti zanatnici ženskih i muških nakitah i nadziratelji mnogih obćepoleznih zavodah: bolnicah, sirotištah itd.- Ženske su glave isto onako ukrašene s darovi uma i srca, kao i mužke osobe.“¹² Iako je Stojanović pokazao veliku otvorenost prema raznim zanimanjima za žene, njegova kći Marija nije baš imala neki veliki životni izbor. Nakon kraće privatne poduke, udala se za učitelja Filipa Gjoića i postala kućanica. Koliko je spolni identitet determinirao tadašnje mogućnosti školovanja, pokazuje obrazovni put Stojanovićevog sina Jurja, koji se poslije pučke škole obrazovao na vinkovačkoj gimnaziji, te nakon toga, kao vojni stipendist, studirao medicinu u Beču i stekao zvanje vojnog nadliječnika. Za žene iz Hrvatske takav je obrazovni put u 19. stoljeću bio nemoguć, jer u to vrijeme ženama nije bilo dozvoljeno pohađanje klasičnih gimnazija, a sve do 1900. godine žene nisu mogle ni studirati na Medicinskom fakultetu u Beču.

Dok je prvi dio Stojanovićevog rukopisa dobar primjer transformacije usmenosti u pisanost, u njegovom tekstu pronalazimo i suprotan primjer prelaska pisanosti u usmenost: Stojanović 1848. godine svojim nepisanim sumještanima čita

¹¹ Stojanović, „Pedagogički odlomci“, 166.

¹² Stojanović, „Pedagogički odlomci“, 165.

novine, čiji sadržaj oni kasnije prepričavaju drugim seljacima.¹³ Stojanović je cijeli svoj život predano skupljao priče, pjesme i poslovice koje su se usmenim putem prenosile s generacije na generaciju. Još kao mladi pomoćni učitelj oduševio se nepismenim krajišnikom Antunom Sabljicom koji je, prema Stojanovićevim riječima, znao napamet cijelog Relkovićevog *Satira*, ali i stotinu drugih priča, pjesama i poslovice.¹⁴ Na osnovi brojnih sakupljenih priča i vlastitih etnografskih zapisa, Stojanović je u svojim tekstovima pokušao rekonstruirati pučke običaje i tradicionalni život slavonskog seljaka. Dio tih rekonstrukcija Stojanović donosi i u *Sgodama i nesgodama*. Tako su Stojanovićevi opisi u prvom dijelu rukopisa kulturno-antropološki zapisi o životu i običajima slavonskih seljaka krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Kao izvore za te opise Stojanović uglavnom koristi usmenu predaju, ali i vlastita sjećanja. Gustim opisom Stojanović opisuje unutrašnji i vanjski izgled roditeljske kuće, odjeću, prehranu, običaje, blagdane, dječje igre, kolektivnu košnju i mnoge druge događaje iz svakodnevice, pa *Sgode i nesgode* mogu poslužiti kao dobar izvor za rekonstrukciju slavonske povijesti svakodnevnog života. Iz najranijeg djetinjstva Stojanoviću su ostala sjećanja na razdoblje velike gladi, koja je i u Slavoniji često bila posljedica nerodnih godina. Osim s gladi, Stojanović se već u djetinjstvu susreo i sa smrću svojih bližnjih. Gotovo je nezamisliva količina smrti s kojom se Stojanović suočio tijekom svoga djetinjstva. Od sedamnaestoro braće i sestara, samo su Mijat i njegov brat Josip preživjeli desetu godinu i doživjeli određenu starost, dok su sva ostala braća i sestre umrli pri porodu ili od raznih dječjih bolesti. Teški uvjeti rađanja i gotovo nikakva medicinska skrb uzrokovali su i smrt Stojanovićeve majke, koja umire pri porodu 1829. godine, kada je Mijat imao samo jedanaest godina. Upravo u tom ranom suočavanju sa smrtnošću možemo tražiti razlog Stojanovićeve duboke religioznosti, koju mu je, prema njegovim riječima, usadila upravo majka. „Majka me je moja naučila: Bog dragi sve vidi i čuje i zna, štog[od] mislimo, govorimo i činimo. Toga sam se držo, to mi bijaše uvijek na pameti i u srdcu.“¹⁵ Uz bolesti, i ratovi su u Vojnoj krajini bili uzrok velike smrtnosti.

¹³ O kolektivnom čitanju novina nepismenima vidi Vlasta Švoger, *Südslawische Zeitung 1849-1852*, 107.

¹⁴ Stojanović svoju fascinaciju Antunom Sabljicom navodi u predgovoru knjige *Sbirka narodnih posloviceh, riečih i izrazih* (Zagreb, 1866), a kao jednog od kazivača priča Stojanović Sabljica navodi u svojoj knjizi *Pučke pripovijetke i pjesme* (Zagreb, 1867).

¹⁵ Stojanović, *Sgode i nesgode*, 273. „I to nevjerujem, da se pravo mudroslovje nebi moglo složiti sa kršćanskom vjerom i znanje sa kršćanskim bogoslovljem, prirodoslovlje sa biblijom. Samo budala može pomisliti i reći, da neima Boga, i da je čovječanska duša umrla kano živinska. Tko tako hoće i želi, neka mu bude, a ja vjerujem u Boga i u neumrlost duše, puti uzkrskuće i život vječni, Amen!“ *Sgode i nesgode*, 703.

Tako su, tijekom Napoleonskih ratova, poginula ili umrla od posljedica ranjavanja petorica braće Mijatovog oca Jakoba, koji se jedini živ vratio s njemačkog bojišta, i to isključivo zbog zalaganja svoga oca Alekse. Inače, *Sgođe i nesgođe* mogu biti i zanimljiv izvor za istraživanje vojne povijesti, jer je Stojanović, na osnovi pisama svoga sina Jurja, vrlo iscrpno prepričao ratne okolnosti 1866. u sjevernoj Italiji, gdje je njegov sin, kao vojni liječnik, sudjelovao u tadašnjim ratnim događanjima.

Stojanović u svome rukopisu govori o brojnim istaknutim prosvjetnim radnicima. Među njima, istaknuo bih dvojicu: Franju Klaića i Ivana Filipovića. Njihove su biografije isprepletene sa Stojanovićevom, te se preko njihovih životnih priča može dobiti određena slika tadašnjeg školstva, školstva koje su zajedno sa Stojanovićem i sami djelomično kreirali. Franjo Klaić bio je Stojanovićev djever prilikom Mijatove prve ženidbe, a Ivana Filipovića označava kao svoga pobratima uz kojeg ga veže čvrsto prijateljstvo još od upoznavanja u Velikoj Kopanici, u kojoj je Stojanović radio kao pomoćni učitelj. Franjo Klaić rodio se u Garčinu 1819. godine, a nakon završene trivijalne škole, slično kao i Stojanović, radi kao školski pomoćnik u Garčinu, Otoku i Kapeli. Za razliku od Stojanovića, Klaić na strukovno usavršavanje odlazi u Beč. Tamo pohađa pedagoški učiteljski zavod pri normalnoj školi sv. Ane, gdje su se krajiški učitelji usavršavali još od kraja 18. stoljeća. Nakon povratka iz Beča, radi kao učitelj u Staroj Pazovi, Garčinu i Vinkovcima. Važan događaj u njegovoj učiteljskoj karijeri bio je odlazak u Varaždin, gdje 1852. postaje učitelj na višoj elementarnoj školi. Za taj je premještaj trebao dobiti posebno odobrenje vojnih školskih vlasti, jer je iz vojnog školskog sustava prelazio u civilni. Vojne školske vlasti imale su niz nadležnosti nad učiteljima. Tako su neoženjeni pomoćni učitelji trebali pisati molbu školskoj komisiji, ako su se željeli oženiti. U Varaždinu Klaić ubrzo postaje ravnateljem male realke, a 1860. biva imenovan ravnateljem pučkih škola i učiteljske škole u Zagrebu. Klaić se, zajedno s učiteljima glavnih škola i nastavnici učiteljske škole, počinje zalagati za reformu školstva, te postaje jedan od glavnih tvoraca školske osnove (*Školski sustav za narodne učione i učiteljišta*) koju su saborski zastupnici razmatrali tijekom 1861. godine. Unatoč neuspjehu predložene reforme, Klaić je i dalje nastavio sa svojim aktivnostima vezanim za pokušaj reforme školstva, te 1868. pokreće školski časopis (*Školski prijatelj*). Već iduće godine osniva učiteljsku udrugu pod nazivom *Hrvatsko-slavonska učiteljska zajednica*, s ciljem smanjivanja Filipovićevog utjecaja na tadašnje učiteljstvo. No, to mu nije uspjelo, što se vidjelo tijekom održavanja Prve opće hrvatske učiteljske skupštine u Zagrebu 1871., na kojoj je Ivan Filipović, kao predsjednik skupštine, potvrdio status lidera hrvatskog uči-

teljstva. Mijat Stojanović je na toj skupštini bio potpredsjednik. Glavni spor između Klaićeve i Filipovićeve učiteljske struje vodio se oko stupnja sekularizacije školstva: dok je Filipović bio za veći stupanj sekularizacije, Klaić tome nije bio sklon. Iako se zalagao za sekularizaciju školstva u smislu odvajanja državne i školske nadležnosti u školama, Stojanović nije ulazio u gotovo nikakve sukobe s crkvenim krugovima, a u svojim je tekstovima često nastupao pomirljivo prema suradnji između učitelja i svećenika. Tomu je vjerojatno doprinijelo i njegovo dobro iskustvo s Bartolom Smiloševićem, župnikom u Babinoj Gredi, i kasnija dobra suradnja s Društvom sv. Jeronima.¹⁶ Ali, u sporu između Klaića i Filipovića, Stojanović se priklonio Filipoviću, s kojim je bio dugogodišnji prijatelj i suradnik u nizu učiteljskih i pedagoških inicijativa. Klaić je modernizaciji hrvatskog školstva najviše doprinio kao autor niza udžbenika i priručnika za školu, kao i svojim stručnim priručnicima za učitelje. Raspon tema kojima se bavio podsjeća na Stojanovićevu tematsku lepezu, a posebno treba istaknuti njegove čitanke za pučke škole, kao i školske priručnike o pčelarstvu, školskim vrtovima i svilarstvu. Nakon donošenja novog školskog zakona 1874. godine, Klaić odlazi u mirovinu, ali i dalje surađuje s državnim školskim vlastima kao izvjestitelj za provedbu školske reforme. Prema novom školskom zakonu iz 1874. godine, učitelji i učiteljice postali su javni činovnici i, kao takvi, za svoj posao bili su odgovorni zemaljskoj vladi. Odluku o namještanju i otpuštanju pomoćnih učitelja donosio je županijski školski nadzornik, dok je o zapošljavanju stalnog učitelja na javnim općinskim pučkim školama odlučivala zemaljska vlada, na prijedlog školskog odbora. U školama s više učitelja, ravnatelj je obavezno morao biti izabran iz redova učitelja. Učitelji i učiteljice na taj su način dobili strukovnu samostalnost, za što su se posebno zalagali Ivan Filipović i Mijat Stojanović. Ivan Filipović rođen je 1823. godine u Velikoj Kopanici. Gimnaziju je pohađao u Vinkovcima, a 1842. završava učiteljski tečaj u Srijemskoj Mitrovici. Nakon završene učiteljske prakse u Vinkovcima, odlazi na mjesto školskog pomoćnika u Novu Gradišku. Od 1850. radi u jednoj zagrebačkoj privatnoj školi, a 1854. odlazi iz Zagreba i zapošljava se kao glavni učitelj u Požegi. U Zagreb se vraća 1863. i zapošljava se na Kaptolskoj glavnoj školi. Zajedno sa svojim suradnicima, 1865. osniva *Učiteljsku zadrugu* i sastavlja „Ustav pučke škole“, školsku osnovu kojom se nastojalo reformirati tadašnje zastarjelo školstvo. Filipović je glavni inicijator i organizator svih triju općih hrvatskih učiteljskih skupština, kojima je i predsjedavao. Osobito je bila uspješna Prva opća skupština u

¹⁶ Najveće negodovanje prema crkvenim krugovima Stojanović je pokazao kada je Katolička crkva u Zagrebu izvršila pritisak i onemogućila izdavanje dvije knjige bečkog liberalnog pedagoga Friedricha Dittesa koje je s njemačkog na hrvatski preveo Mijat Stojanović.

Zagrebu 1871., na kojoj se skupilo gotovo tisuću učitelja i učiteljica iz svih dijelova Hrvatske. Iste godine, zajedno sa svojim stalnim suradnicima među kojima je bio i Mijat Stojanović, osniva *Hrvatski pedagoški-književni zbor*, čija je glavna svrha bila širenje strukovne obrazovanosti među učiteljima. Tijekom travnja 1874., zajedno s uskom grupom prosvjetnih stručnjaka, sudjeluje u radu stručne konferencije koja je analizirala novi školski zakon, a na toj je konferenciji sudjelovao i Franjo Klaić. Tijekom kolovoza 1874. predsjedava i Drugom općom hrvatskom učiteljskom skupštinom u Petrinji. Od 1875. postavljen je za školskog nadzornika u zagrebačkoj županiji, a taj je posao obavljao sve do umirovljenja 1887. godine. Dobru strukovnu organiziranost tadašnjih slavonskih učitelja i učiteljica potvrđuje i održavanje Treće opće učiteljske skupštine u Osijeku 1878. godine. Iako se ta učiteljska skupština održavala u vrijeme bosanskohercegovačke krize, zbog čega je glavnina učitelja u Osijek doputovala preko Pečuha, na skupštini je bilo prisutno oko šeststo učitelja i učiteljica iz čitave Hrvatske, što je prilično velik broj, s obzirom na ratne okolnosti koje su tada vladale. Na Filipovićevu inicijativu, 1885. osniva se i *Savez hrvatskih učiteljskih društva*, a za stručno usavršavanje učitelja i njihov bolji socijalni položaj zalagao se sve do svoje smrti 1895. godine. Zanimljivo je da su se u krugu čiji je radijus samo petnaestak kilometara (Babina Greda, Garčin, Velika Kopanica), u razmaku od pet godina (1818., 1819. i 1823.), rodila trojica vrlo istaknutih hrvatskih prosvjetara (Mijat Stojanović, Franjo Klaić i Ivan Filipović) koji su, svaki na svoj način, stručnim djelovanjem u velikoj mjeri zaslužni za početak i provedbu modernizacije hrvatskog školstva u drugoj polovici 19. stoljeća.

Kada je, tijekom prve godine svoga školovanja u trivijalnoj školi u Babinoj Gredi, Mijat Stojanović sjedio u magarećoj klupi i od svoga učitelja Ignaca Racza bio označen kao učenik od kojeg se ne očekuje puno, nitko u Stojanovićevoj obitelji nije mogao slutiti kako će Mijat postati jedan od najplodnijih slavonskih pučkih pisaca i jedan od najistaknutijih hrvatskih učitelja u 19. stoljeću. Upornost s kojom je Mijat Stojanović prevladao nedostatak svoga formalnog obrazovanja zasigurno je jedna od najpoticajnijih osobnih priča vezanih uz fenomen samoobrazovanja. Stojanović je završio samo dva razreda trivijalne škole, a napisao je dvadesetak knjiga i knjižica, te stotine stručnih i popularnih članaka s tematikom u rasponu od književnosti i povijesti, preko gospodarskih i prirodoslovnih tema, do stručnih pedagoških rasprava.¹⁷ Svoj životni put Stojanović je započeo u Babinoj Gredi,

¹⁷ Mijat Stojanović je od 1845. do 1881. godine objavljivao brojne članke, rasprave, dopise, izvještaje, pu-

1818. godine. Rano djetinjstvo Stojanović uglavnom veže uz sjećanja na svoga djeda Aleksu i njegove priče, te na traumatično iskustvo s podivljanim psima Bjelovom i Garovom, koje mu je donijelo trogodišnji nemiran san pun noćnih mora. Inače, Stojanovićev tekst je pun materijala za pisanje jedne osobne emocionalne povijesti. U Babinoj Gredi Stojanović je pohađao i trivijalnu školu, a (prema njegovim riječima) sa završetkom škole znao je samo nešto malo čitati, pisati i računati. Poticaj za daljnje usavršavanje u učiteljskom pozivu Stojanović je dobio od svog drugog učitelja Vinka Filipovića, koji je Stojanovića preporučio za upis u glavnu školu u Vinkovcima. Ali, Stojanovićev otac nije bio sklon daljnjem školovanju sina i tek na nagovor učitelja Filipovića dozvolio je sinu da postane pomoćnik u školi u Babinoj Gredi. Na Filipovićevu preporuku, Stojanović je 1832. godine počeo raditi kao početni pomoćni učitelj u Šamcu. Iako je, prema vlastitim riječima, u početku imao vrlo skromno učiteljsko znanje, te je zadano gradivo učio zajedno sa svojim učenicima, Stojanović je permanentnim učenjem samostalno proširivao svoje znanje. Tako je već 1834. godine položio prvi ispit iz pedagogije, a sljedeće je godine pohađao učiteljski tečaj u Vinkovcima koji su vodili Nikola Hadžić i Antun Kuss.¹⁸ Nakon položenog učiteljskog ispita, Stojanović je radio kao pomoćni učitelj u trivijalnoj školi u Velikoj Kopanici. Tada vrlo neizvjesni učiteljski put iz Kopanice ga je odveo u Brod, Otok, Županju, pa natrag u Kopanicu. Dok je kao pomoćni učitelj radio u Kopanici, Stojanović je objavio svoju prvu knjigu *Uprave za dobro i krjepostno vladanje, i nekoje poslovice za mladež* (Osijek, 1844). To objavljivanje

topise, priče i pjesme u raznim novinama, kalendarima i časopisima, kao što su: *Novine horvatsko-slavonske-dalmatinske, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, Prijatelj puka, Srbske novine, Podunavka, Slavenski jug, Narodne novine, Danica ilirska, List Društva gospodarskoga hrvatsko-slavonskoga, Zagrebački katolički list, Gospodarski list, Naše gore list, Domobran, Zemunski glasnik, Naša sloga, Dragoljub, Pučke novine, Slavonac, Glasonoša, Radiša, Srijemski Hrvat, Koledar za puk, Obći zagrebački kalendar, Hrvatski koledar, kalendar Dragoljub, kalendar Danica, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, Napredak, Vienac, Slovensky pedagog, Neven, Bosiljak, Ljiljan i Smilje*. U ranijoj fazi svoga pisanja Stojanović je neke tekstove objavljivao pod pseudonimom, pa se tako u Gajevoj *Danici* potpisivao kao Slavodrug Miloglasović. Vidi Vinko Brešić, *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća* (Zagreb, 2005), 46-47.

¹⁸ Nikola Hadžić (1791-1871), rodio se u Mitrovici u kojoj je završio osnovnu školu. Nakon položenog učiteljskog ispita službovao je u nekoliko škola, a 1820. postaje učitelj glavne škole u Novoj Gradišci, a nakon položenog nadučiteljskog ispita imenovan je 1826. za nadučitelja u Zemunu da bi 1833. bio imenovan za školskog ravnatelja slavonske Vojne krajine. Vidi *Hrvatski školski muzej 1901-2001.*, ur. Štefka Batinić, Sonja Gačina Škalamera, Vesna Rapo, Elizabeta Serdar i Branka Ujaković (Zagreb, 2001), 40-41. Antun Kuss (1794-1852), rodio se u Hönigsteinu, a kao nadučitelj službovao je u Brodu, te od 1824. u Vinkovcima. Vidi Ivan Martinović, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i Brodskog okružja*, 254.

knjige u Osijeku za tadašnjeg je pomoćnog učitelja iz Velike Kopanice bio gotovo nezamisliv poduhvat, što je vidljivo iz načina na koji je Stojanović komunicirao sa svojim izdavačem u Osijeku. Stojanović je sa svojim rukopisom nekoliko puta pješke iz Kopanice išao u Osijek kod tiskara Alojzija Divalda, jer je njegova učiteljska plaća bila premala za unajmljivanje kola. Pješke je Stojanović putovao i u Zagreb, a njegove *Sgode i nesgode* mogu biti odličan izvor i za istraživanje povijesti putovanja u 19. stoljeću i promjene koje su dogodile u praksi putovanja u tom razdoblju. Stojanović u rukopisu navodi gotovo sva svoja putovanja i prijevozna sredstva kojima se koristio (kola, parobrod i vlak), a ponekad opisuje i dojmove s tih putovanja tako da su dijelovi rukopisa koncipirani kao kraći putopisi.

U Kopanici je Stojanović službovao od 1839. do 1844. godine, a 1844. godine dobiva učiteljsko mjesto u Babinoj Gredi. Tijekom učiteljavanja u Babinoj Gredi, Stojanović se i politički aktivirao, i to 1848., kada je izabran za saborskog zastupnika. Događanja vezana uz 1848. godinu imala su odlučujuć utjecaj na političke stavove Mijata Stojanovića, koji je bio oduševljeni pristalica bana Jelačića i narodnog pokreta 1848. godine. U njegovom opisu tih burnih događaja jasno se zrcali njegova ideološka pozicija, koja je u potpunosti bila bliska idejama nositelja ilirskog pokreta i nastojanjima federalizacije Habsburške Monarhije. Njegov spis jedan je od važnijih izvora za rekonstrukciju tadašnjih složenih zbivanja u slavonskoj Vojnoj krajini, jer su u *Sgodama i nesgodama* opisane mnoge istaknute osobe i važni događaji, te raspoloženje i emocionalno ozračje u hrvatskim mjestima i gradovima u kojima je Stojanović boravio. Zanimljivo je da je Tadija Smičiklas u Stojanovićevom rukopisu napravio malu intervenciju, ispravljajući datum saborske sjednice (za koju je Stojanović upisao da je bila 4. srpnja) u 3. srpnja, a riječ je o danu tijekom kojeg su se skupljali dobrovoljni prilozi za ratne potrebe. Stojanovićevo oduševljenje narodnim pokretom znatno je splasnulo nakon 1849. godine, ali je i nakon sloma u pokretu iz 1848. vidio osnovu za daljnja politička djelovanja. „No i najumjerenije naše želje nisu izpunjene. Samo je to jedno izvjestno, da je onda, one godine položen temelj narodnoj našoj samosviesti i narodnom ponosu, i poslije stečenim iskustvom sigurno će se naš narod okoristiti.“¹⁹

Važan događaj u Stojanovićevom učiteljskom napredovanju bilo je polaganje stručnog ispita u Mitrovici 1851., nakon kojeg je bio osposobljen za nadučitelja, a vojne su ga školske vlasti iz Srijemskih Karlovaca 1858. godine premjestile na

¹⁹ *Sgode i nesgode*, 333.

mjesto nadučitelja u Zemunu, iako je njegova želja bila da svoju nadučiteljsku karijeru nastavi na sasvim drugom kraju tadašnje Vojne krajine. „Posljednjih godinah moga učiteljavanja u sriem. Karlovcih potraživao sam mnogo izpražnjenih mjestah nadučiteljskih u našoj gornjoj Krajini, kao u Senju, u Vinkovcih, u Glini; ali uvijek bez uspjeha.“²⁰ Stalna promjena škola i mjesta življenja za tadašnje učitelje nije bila rijetkost već pravilo, jer su školske vlasti često vršile premještaje učiteljskog osoblja, što je tadašnjem učiteljskom zanimanju davalo izraziti nomadski karakter. Iako je u Zemunu kupio svoju prvu kuću te se činilo da bi u tome gradu mogao dočekati mirovinu, Stojanović je 1871. godine ponovno premješten, i to u Karlovac, gdje je radio kao školski nadzornik za slunjsko područje. Zanimljivi su njegovi opisi nadučiteljskog rada u Zemunu, iz kojih se može dobiti slika tadašnjih složenih odnosa u tome multikulturalnom i multikonfesionalnom gradu. Zbog svoje stručne dosljednosti, Stojanović je ušao u gotovo otvoreni sukob s brojnim zemunskim političkim, nacionalnim i vjerskim strujama, što je vjerojatno i rezultiralo njegovim premještanjem u Karlovac. U Karlovcu se Stojanović nije dugo zadržao, jer je 1873. godine premješten u Ogulin. Tamo radi kao okružni školski nadzornik, a već iduće godine biva premješten u Gospić, gdje kao školski nadzornik radi sve do umirovljenja 1877. godine. Kao stari iskusni učitelj, Stojanović zadnjih godina svoga službovanja, u svojstvu nadzornika (kolima, a ponekad i na konju) obilazi škole po Lici i daje korisne savjete mladim učiteljima. Na osnovi Stojanovićevih detaljnih opisa učiteljavanja i nadzorničkog posla, mogu se dobiti zanimljive informacije o tadašnjem stanju školstva na području Vojne krajine. Osobito su zanimljivi njegovi opisi ranog učiteljavanja, koji nam daju malo poznatu sliku stanja školstva u slavonskoj Posavini sredinom 19. stoljeća. Školstvo u Vojnoj krajini imalo je svoje specifičnosti, jer su učitelji bili podvrgnuti upravi i nadzoru vojnih vlasti koje su im određivale učiteljsku karijeru, a mladim pomoćnim učiteljima čak odobravale ili ne odobravale ženidbu. Tako je Stojanović odobrenje za ženidbu sa svojom prvom suprugom Anom Perčević čekao duže od godinu dana. Nasuprot službenim školskim izvještajima koji se pišu iz perspektive “odozgo”, memoarski i dnevnički izvori omogućuju nam dobivanje slike povijesti školstva iz perspektive “odozdo”, dakle na osnovi sjećanja samih učenika i učitelja, koji nam školski sustav prikazuju u sasvim drugom svijetlu od službenih izvještaja i suhoparnih statistika. I neki dijelovi Stojanovićevog spisa koncipirani su kao školski izvještaji, a to se osobito odnosi na razdoblje kada je radio kao školski nadzornik. Ali, Stojanovićevi opisi stanja školstva na područjima gdje je službovao kao nadzornik, pisani su opuštenije, te su puno zanimljiviji od službenih

²⁰ *Sgode i nesgode*, 232.

izvještaja. Stojanovićeve *Sgode i nesgode* prvorazredni su izvor za istraživanje povijesti školstva 19. stoljeća, jer je cjelokupni Stojanovićev život bio uronjen u školstvo i brojne događaje koji su bili usko vezani za školstvo. Kroz Stojanovićev učiteljski put možemo pratiti težak socijalni položaj učitelja i njihov nezahvalni položaj u seoskim i gradskim sredinama u kojima su njihove karijere bile uvjetovane raznim silnicama i strukturama moći. Upravo se zbog toga Stojanović neprekidno borio za autonomiju učiteljskog posla kroz dobivanje strukovne samostalnosti učitelja. Ta njegova borba posebno je došla do izražaja tijekom održavanja prve tri opće hrvatske učiteljske skupštine (Zagreb, Petrinja i Osijek). Osim toga, Stojanović je stalno bio angažiran i u radu tada najvažnije pedagoške udruge – *Hrvatskom pedagojskom-književnom zboru*. Neprekidno je pisao u raznim školskim i književnim časopisima, te prevodio s njemačkog djela tada najeminentnijih austrijskih pedagoga (na primjer, radove bečkog liberalnog pedagoga Friedricha Dittesa). Svojim pedagoškim raspravama Stojanović je nastojao podići standarde tadašnjeg odgoja i obrazovanja, te je otvorio niz novih pedagoških tema koje do tada nisu bile problematizirane. U Stojanovićevom autobiografskom rukopisu kao nit vodilja neprekidno se provlače njegova promišljana o odnosu učitelja i učenika, pri čemu je njegov pedagoški diskurs više proizlazio iz spoznaja dobivenih iz dugogodišnje učiteljske prakse, a manje iz teorijskih i metodičkih rasprava koje je, također, smatrao vrlo važnim za usavršavanje te prakse. Zanimljiva je priča o gluhonijemom dječaku kojeg je Stojanović dvije godine obučavao u pisanju i računanju, dok je bio učitelj u Babinoj Gredi, i pri tome se koristio stručnom literaturom za obuku gluhonijeme djece. Tijekom života Stojanović je uporno radio na sebi čitajući, pišući i ovladavajući raznim praktičnim vještinama. To neprekidno samousavršavanje bila je njegova životna filozofija koju je samozatajno prakticirao do kraja života. „Pri koncu godine ove pitam se sam, zašto li valjam? I sam si odgovaram, da nemoram biti upravo kakav velikan, pa da budem koristan svojim bližnjim. Tko svom dušom i svim srcem ljubi dobro, taj već izmjenjuje dužnost u nekoj izvjestnoj mjeri. Život je tkanje izatkano iz sitnih dužnosti, i onaj, koji vrši ove dužnosti po svojoj mogućnosti, ima često veću zaslugu nego onaj koji traži, da se proslavi čim velikim. Ništa se negubi od onoga, što tvorimo; naći će mu se trag u onih, koji su oko nas, ili koji idu za nama. Zadovoljavam se biti ono, što sam, nastojeći svaki dan, usavršiti se.“²¹

Dinko Župan

²¹ Mijat Stojanović, *Sgode i nesgode moga života*, 449-450.

SVIJET ODRASTANJA MIJATA STOJANOVIĆA: SELO I GRAD BRODSKE KRAJIŠKE PUKOVNIJE U PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

U vrijeme rođenja Mijata Stojanovića u njegovom rodnom selu, Babinoj Gredi u Brodskoj krajiškoj pukovnici, već su prestale priče o suseljaninu Tomi Kadiću, njegovoj kući s cvjetnim vrtom umjesto krova i sumnjivom bogatstvu koje je donio iz Napoleonskih ratova, a razbuktavale su se priče o novoj „elementarnoj“ školi koja se 1819. otvorila u Babinoj Gredi i Bošnjacima, čime su ta dva mjesta postala preteče obrazovanja na hrvatskom jeziku u hrvatskim krajevima.

Već ove dvije crtice pokazuju da Vojna krajina te 1819. godine nije turbulentno mjesto previranja i sukoba s Osmanlijama, već mjesto gdje su, nakon niza reformi, stvari „stavljene na mjesto“ i gdje život funkcionira po ustaljenom obrascu. Nakon razdoblja reorganiziranja i eksperimentiranja, a napose nakon završetka Napoleonskih ratova 1815. godine, pješačke krajiške pukovnije i Slavonska vojna krajina ušli su u mirnije razdoblje konsolidacije i ekonomskog oporavka. Početkom 19. stoljeća smanjen je i broj satnija u krajiškim pukovnijama. Tako su, 1808. godine, Brodsku pukovnicu činile satnije: Podvinje, Trnjani, Garčin, Andrijevc, Sikirevc, Babinagreda, Ivankovo, Cerna, Vinkovci, Nijemci i Županja, a od 1848. i Drenovci.¹ Zapovjedno mjesto pukovnije bili su Vinkovci. Petrovaradinsku pukovnicu sačinjavale su satnije Slankamen, Drenovci, Šimanovci, Klenak, Surčin, Adaševci, Golubinci, Morović, Hrtkovci, Mitrovica i Paljevci. Zapovjedno mjesto pukovnije bila je Mitrovica. Satnije Gradiške pukovnije bile su: Lipovljani, Novska, Raić, Čaglić, Okučani, Mašić, Rešetari, Petrovo Selo, Kapela, Oriovac, Stupnik i Sibinj. Zapovjedno mjesto pukovnije bila je Nova Gradiška. Drugi aspekt strukture života sanitarnog kordona su krajiške straže uz granicu. Prvu liniju sanitarnog kordona u početku je čuvalo je oko 4.000 ljudi, a taj je broj rastao do, maksimalno, 11.000 krajišnika. Satnije Brodske pukovnije u 18. stoljeću čuvale su granični odsjek od ušća Orljave, na zapadu, do Morovića i Strošinaca tj. do ušća Bosuta u Savu i granice s Petrovaradinskom pukovnijom, na istoku. Na stražarskom odsjeku svake pukovnije nalazilo se šest čardaka, između kojih su bile raspoređene stražarske postaje, tzv. pošte. U 19. stoljeću većina satnija gradi još po dva čardaka. Tako Babogredska satnija, pored postojećih čardaka Dubočica, Kesten, Dubravica, Lisko-

¹ Franz Vaniček, *Der Kulturboden des Broder Regiments in seinen Umfangverhältnissen, Siebentes Programm des k.k. Kath. Staats-Obergymnasiums in der Kroatisch-slavonisch Militär-grenze* (Wien, 1857), 5.

vac, Struga i Brist, gradi čardak na poluotoku Brezovica, te na ušću kanala Strug u Savu. Čardak na poluotoku Brezovici bio je od posebne važnosti, jer je na tom mjestu Sava, zbog nanosa šljunka, bila prilično plitka, te se mogla prijeći i pješice.

U jednoj smjeni kordonske straže bilo je obično 30 do 40 krajišnika, kojima je zapovijedao dočasnik.² U vrijeme neposredne opasnosti, kordonske su se straže udvostručavale.³ U razdoblju bez direktne opasnosti, broj krajišnika na pojedinom čardaku varirao je od 5 do 10, ali je mogao biti i manji, kako potvrđuje dopis zapovjednika Babogredske satnije, kapetana Relkovića, zapovjedništvu pukovnije. Relković, naime, piše o potrebi da na napušteni čardak Savica pošalje bar tri vojnika.⁴

Straža se mijenjala svake subote.⁵ Stražarilo se danonoćno, s tim da se danju naizmjenice odmaralo po pola posade, dok su noću svi morali biti budni i *allert*.⁶ Slučaj nemarnosti krajišnika na straži sankcionirao je 10. artikul Vojno-kaznenog zakonika: „Koji bi na čardaku spavao ili u taboru ili garnizonu otišao ili sa svog mjesta ode prije nego li bude promjenjen. Takvoga se ima striljati.“⁷ Osim nemarnosti na straži, vojne vlasti bilježe i veliku nebrigu za oružje. Pregled oružja proveden u Babogredskoj satniji (prije smjene straže 22. siječnja 1823. godine) pokazao je “da skoro nijedan opravnu pushku nedonese, a verlo mallo koji za punom Pushkom vech jalli Komad Derveta illi Kucsine illi Tralja unutra u cziv ture... mlogi se usudjuju i brez Pushke dolaziti...”⁸

Iako *Cordons Instruction* predviđaju smrtnu kaznu za dezertere sa kordonske straže, ona se u mirnodopskom razdoblju nije izvršavala, već se zamjenjivala teškim fizičkim kaznama.⁹

Kao istaknuta stražarska mjesta služile su i vodenice na Savi. Zbog te funkcije vodenica, ali i zbog samozaštite, i vodeničari su morali biti naoružani.¹⁰ Povreme-

² Zavičajni muzej Stjepan Gruber Županja, Knjiga zapovijedi Babogredske satnije, 15. siječanj 1823. (dalje: MŽ)

³ Erna Lesky, „Die österreichishere Pestfront an der k.k. Militärgrenze“, *Saeculum* 8 (1957), 97.

⁴ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fond Babogredske satnije (dalje: BS) Zapisnik za 16. 06. 1783.

⁵ HDA BS Knjiga zapovijedi za 1826. godinu, 16. 11. 1826.

⁶ HDA BS Cordons Instruction.

⁷ HDA BS Cordons Instruction.

⁸ MŽ 22. siječanj 1823.

⁹ HDA, fond Slavonske generalkomande (dalje: Sgk) kut. 7, 1753.

¹⁰ HDA BS Cordons Instruction.

no su na vodenice smještane i redovite straže. Tako je, 19. studenog 1837. godine, na stražu na vodenicu trebao ići krajišnik Mato Vuković iz Babine Grede, ali on nije otišao, nego je poslao nenaoružanog brata. Vodenicu su napala i orobila dva "turčina".¹¹ Zbog nemarnosti, Vuković je kažnjen kaznom "šest puta kroz 300 momaka gore-dole",¹² tj. kažnjen je s 3.600 udaraca batinom. Sličan slučaj zbio se i 13. siječnja 1807. godine,¹³ kada su na vodenici stražarili Antun Mesnić i Ilija Matić. Prvi je na stražu došao s neispravnom puškom, a drugi je mijenjao brata i bio bez naoružanja. Te su večeri dva Turčina došla samljeti brašno na vodenicu. Kako stražari nisu bili naoružani, nisu ih mogli potjerati, već su se "pomišali".¹⁴ Zbog toga je Antun Mesnić kažnjen sa "6 puta kroz 100 ljudi", a Ilija Matić s 40 udaraca batinom.

Zbog čestih pljački i nesigurnosti, vodeničari sa Save su, od sredine 18. stoljeća, tražili da podignu svoje mlinove u blizini čardaka. Molbe mlinara satnijska su zapovjedništva više puta odbijala, stoga što vodenički sidreni stupovi ugrožavaju lađe. Postupno, pojedine satnije daju dopuštenje vodeničarima, pa tako Županjska satnija 1783. godine dozvoljava vodeničarima iz Bošnjaka da svoje mlinove podignu "na starim mjestima u blizini čardaka",¹⁵ a vodeničari iz Babine Grede od zapovjedništva svoje satnije takvu dozvolu dobivaju u travnju 1823. godine.¹⁶

Iako su morali neprestano biti na oprezu, stražari svoju dužnost često nisu shvaćali ozbiljno. *Cordons Instruction* za 6. (Babogredsku) satniju, od 6. ožujka 1828., tvrdi da "se mlogo vidlo da schilbozi na stražah vatre pale i divane ... za što lopovi iz one strane prilaze na ovaj način od svitlosti vatre od pošte uklanjaju se i na taj način na drugom mjestu priliku prići dobiju".¹⁷ Zbog toga su časnici i dočasnici često provodili kontrolu kordonskih straži. Kapetan Relković od svojih je časnika tražio da nikada ne vjeruju stražarima, nego da ih stalno kontroliraju, a posebno noću, za lošeg vremena ili kada je Sava toliko niska da se može prijeći konjem ili pješice.¹⁸ Zapovjednik satnije vizitirao je kordonsku liniju dva puta tjedno, dok je

¹¹ HDA BS Knjiga zapovijedi za 1837. godinu.

¹² HDA BS Knjiga zapovijedi za 1837. godinu.

¹³ Dionizije Švagelj, "Iz stare Slavonije", *Godišnjak MH Vinkovci* 4 (1965), 165.

¹⁴ Dionizije Švagelj, "Iz stare Slavonije", 165.

¹⁵ HDA BS Zapisnik 28.06. 1783.

¹⁶ MŽ 9. 04. 1823.

¹⁷ HDA BS *Cordons Instruction*.

¹⁸ HDA BS Zapisnik 16.06. 1783.

patrol komandant morao svaku večer odlaziti u kontrolu, te još dva puta tjedno, po danu.¹⁹ Pri obilasku, komandant je morao pitati krajišnike da li su ih kontrolirali i drugi časnici i dočasnici.²⁰ O svojim obilascima morao je izvijestiti zapovjednika satnije, stoga što se čitav sustav oslanjao na časnike i dočasnike kao zapovjednike. Oni časnici i dočasnici koji kordonskoj službi nisu prilazili ozbiljno i savjesno, bili su još teže kažnjavani. Dočasnik, zapovjednik čardaka, bio je dužan, kod promjene straže, izvijestiti o svim promjenama i štetama nastalim na čardaku i nasipu za trajanja njegove dužnosti, te na taj način pokazati kako je upoznat sa svim zbivanjima na kordonu koja su se dogodila za vrijeme njegova zapovijedanja posadom čardaka. Najvišu kontrolnu razinu na kordonu predstavljali su zapovjednici kordona, visoki časnici čija se nadležnost protezala nad jednom pukovnijom. Za svoj rad odgovarali su pukovnji, generalkomandi i Dvorskom ratnom vijeću. Osnovna dužnost zapovjednika kordona bila je da dva puta tjedno prođe čitavu liniju kordona svoje pukovnije i pritom popravi sve uočene nedostatke. Pritom je kontrolirao i rad raštela, gdje su se trebali, kroz "slobodnu trgovinu, otvorenost, niske cijene i pravilnost širiti prijateljsko-dobrosusjedski odnosi" s pripadnicima Osmanskog Carstva. Zapovjednik je bio dužan održavati pismenu ili usmenu komunikaciju s turskim zapovjednicima, kako bi zajednički otklonili moguću prijetnju mjestima nad kojim su nadležni. Pored tih konkretnih zadataka, zapovjednik - kao osoba koja predstavlja instituciju kordona - zajedno s upravom kontumaca i službama iz unutrašnjosti Monarhije (kao što je npr. Kraljevska ugarska direkcija za sol) čini organizaciju koja je štitila Carstvo i njegov ekonomski sustav od priljeva krijumčarene robe i novca iz Osmanskog Carstva.

Vrijeme bez ratova omogućilo je intenzivnije bavljenje poljoprivredom, napose nakon što je Temeljnim krajiškim zakonom iz 1807. regulirano postojanje kućne zadruge. Naime, kućna zadruga priznata je kao jedini mogući oblik socijalne zajednice u selima na teritoriju Vojne krajine. Čak se i nuklearna obitelj promatrala kao potencijalna zadruga koju su trebali upotpuniti potomci bračnog para. Obitelj izdvojena iz kućne zadruge mogla je u Vojnoj krajini egzistirati samo u slučaju da posjeduje najmanje polovinu selišta.²¹

Kućne zadruge prvi se put spominju u nekom zakonu tek 1807. godine, što ne znači da zadruge nisu postojale ranije. Međutim, Dvorsko ratno vijeće je, pod

¹⁹ Alphons Wrede, *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht* (Wien, 1903), 228.

²⁰ HDA BS Cordons Instruction, Artikel 11.

²¹ HDA BS Cordons Instruction, Artikel 11.

pritiskom dioba i raspada zadruga, kodificiralo postojeće stanje, jer je ono jedino osiguravalo opstanak vojnokrajiškog sustava,²² a napose zato jer je, poput vojne zapovjedne strukture, i struktura kućne zadruga bila izrazito hijerarhijska.²³ Na čelu je bio glavar zadruga gazda, kućni starješina. On je najvažnija, a najčešće i naj-sposobnija osoba u čitavoj zadruzi.²⁴ Starješina je bio biran²⁵ od članova zadruga, a tek u slučaju da se zadrugari nisu mogli složiti pri izboru, arbitriralo bi satnijsko zapovjedništvo, koje je tada određivalo starješinu. Starješina u zadruzi određuje poslove i osobe koje će ih obavljati, a on sam nadgleda njihovo izvršavanje. U gazdinim rukama nalazila se zadružna blagajna, ključevi od smočnice i hambara; on je određivao što će se jesti određenog dana i koliko će se namirnica potrošiti za pojedini obrok. Starješina održava vezu zadruga sa okolnim svijetom, odnosno zastupa zadrugu kod satnije, na sudu ili kod svećenika. Starješina je prema satniji odgovoran za stanje u zadruzi i izvršavanje obaveza zadruga i on je, što je bio nerijedak slučaj, bio kažnjavan za neizvršenje satnijskih naredbi od strane njegove zadruga.²⁶ Ako starješina ne bi mogao upravljati nekim članom zadruga, uputio bi ga satnijskom zapovjedništvu na kaznu koja bi bivala trenutno izvršena.

Pri određivanju kućanskih poslova, starješini pomaže domaćica, gazdarica. Ona je obično, ali ne i obavezno, bila starješinina žena. Starješina i domaćica zajedno su se brinuli za održanje reda u zadruzi, za marljivost i jednakost, moral, te molitvu i odlaske u crkvu. Svi ostali članovi zadruga imali su točno podjeljene poslove, a veće

²² Diobe krajiških kućnih zadruga zauzimaju zapaženo mjesto u djelima suvremenika. O toj temi pišu Matija Antun Relković, *Satir iliti divji čovik*, (Zagreb, 1909), 149; Josip Stipan Relković, *Kuchnik* (Privlaka, 1989), 14-15; Piller i Miterpacher u: Tomo Matić, „Narodni život i običaji u Požeškoj županiji krajem osamnaestog vijeka“, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 35 (1935); Tomo Matić, *Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca pod kraj 18. vijeka* (Vinkovci, 1994); Ognjeslav Utješinović Ostrožinski, *Kućne zadruga – Vojna krajina* (Zagreb, 1988); HAF, *Njokoliko spisah o pučkoj zadruzi u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1862); M. Ivić, *Die Hauskommunionen* (Semlin, 1874). Opširniji historografski prikaz donosi Dragutin Pavličević, „Kućne zadruga u Vojnoj krajini“, *Naše teme*, 11 (1982), i Dragutin Pavličević, „Hrvatske kućne zadruga“, *Nastava povijesti* 2 (1991), 77.

²³ Pavličević, „Hrvatske kućne zadruga“, 19.

²⁴ Vaniček, *Specialgeschichte*, 3 (4), 200.

²⁵ Matić, „Narodni život i običaji“, 13.

²⁶ Naredbom od 29. ožujka 1820. godine Babogredska satnija naređuje i obavještava: „Vidise da kuche i avlije jako necisto jesu takove Zapovida da svaki gazda svoju kuchu i avliju u czisto stanje metne jerbot ovi Dana hoche Gospoda offri od Kuche do Kuche hichi i gdi god shto neczisto najde hoche gazda sa 25 batina kashtigan bitty“. Isto tako, naređuje se 12. travnja 1820. „da gazde moraju izravnati rupe na drumu ispred kuche ili hoche sa 25 batina kashtigan bitty.“ HDA, BS, Knjiga zapovjedi za 1819. i 1820. godinu.

su poslove (kao što je žetva, oranje, sjetva itd.), obavljali svi zajedno. Zajedno su zimi izrađivali drveni alat, luči, dužice, šindru i sve predmete potrebne za zadrugu.²⁷ Osnovna osobina gospodarstva kućne zadruge jest autarkija, stanje u kojem kućna zadruga zadovoljava sve svoje potrebe.²⁸ Zadruga je za sebe proizvodila sve: od hrane do nastambi. Eventualni višak ili nedostatak robe nije se kupovao ili prodavao, nego se roba mijenjala. Čini se da je stroga unutarinja organizacija kućne zadruge osiguravala čvrstu vanjsku organizaciju Slavonske vojne krajine, i obrnuto: vojnokrajiški sustav omogućavao je produljeno održanje kućne zadruge. No, simbioza agrarne kućne zadruge i vojničke krajiške institucije omogućavala je tek puko održanje Vojne krajine, i to uz velike napore njezinih stanovnika.

Stoga se, gotovo uporedo s uvođenjem pukovnijskog vojničkog sustava, u Slavonsku vojnu krajinu uvode i novi organizacijski oblici koji imaju ulogu pokretača krajiškog gospodarstva – slobodni vojni komuniteti. U isto vrijeme dok su u Babinoj Gredi slavili uspjeh svojih nastojanja za dobivanje nove škole, u Brod na Savi stigao je carski dopis da od 1820. Brod ponovo postaje slobodnim vojnim komunitetom, odnosno gradom, nakon trideset i tri godine u kojima je Brod na Savi bio tek jedno od mjesta Podvinjske satnije Brodske krajiške pukovnije i u komunalnom sustavu. Uvođenje kantonalnog sustava u Krajinu, za grad Brod na Savi predstavljalo je šok, ponajviše izazvan činjenicom da mu je oduzet status slobodnog vojnog komuniteta i da je ponovo priključen Brodskoj pukovniji. Naime, u veljači 1787. godine izašao je Kantonski propis (*Cantonsregulativ*) kojim se uvode kantoni, kao isključivo upravna područja analogna pukovnijama (kojima je ostala samo uloga vojnih i taktičkih jedinica).²⁹ Za opstanak komuniteta glavno je mjerilo bilo osiguranje sredstava za pokrivanje njihove obaveze prema Krajiškoj proventnoj zakladi, ali također i osiguranje sredstava za “pristojno održavanje magistrata”.³⁰ Kada su se građani Broda žalili Slavonskoj generalkomandi zbog ukinuća vojnog komuniteta, tvrdili su da oni mogu zadovoljiti tražene financijske uvjete. O tome Brlić kaže: “vojničko povjerenstvo koje je imalo ovdašnji komunitet razriješiti, odgovaralo je Brodjane od tog postupka, kazujući im, da će se ostavši magistrati posve drugačije preustrojiti, da će mjesto sudca biti jedan kapetan načelnikom i da će se cijelo činovništvo drugačije i skuplje preustrojiti, da će po tom magistratska

²⁷ Pavličević, „Kućne zadruge u Vojnoj krajini“, 1896.

²⁸ Pavličević, „Kućne zadruge u Vojnoj krajini“, 1896.

²⁹ Alexander Buczynski, *Gradovi vojne krajine* (Zagreb 1997), 1, 70.

³⁰ Buczynski, *Gradovi vojne krajine*, 74.

uprava mjesto 951 for. koštati 3000 for. 'pa odkuda ćete vi to plaćati?' rekoše im 'jer to je 3000 for. za magistrat a 2000 for. paušal za vojnu kasu!'. Pri takvom dokazivanju skloniše se Brodjani da upuste magistrat i to tim više, jer je godišnji prihod jedva iznašao 5091 for. 21 novč..."³¹ Razlozi ukidanja vojnog komuniteta Brod (kao i niza drugih) nisu, dakle, bili u nemogućnosti ispunjenja osnovnih finansijskih uvjeta za opstanak, nego u tome što, osim ispunjenja tih uvjeta, nisu bili sposobni za više. U Beču je vladalo mišljenje da se "zloupotreba komuniteta u Krajinama tako proširila da su se komunitetima proglašavala čak ona stožerna mjesta, u kojima je postojalo nekoliko bijednih trgovaca, i isto toliko postolara i krojača."³² Osim toga, u Monarhiji su postavke fiziokratizma bile sve prihvaćenije među kameralistima. Fiziokratizam je za najprikladniji način iskorištavanja bogatstava zemlje smatrao poljoprivrednu djelatnost, a, kao neplodne i neproduktivne, osuđivao je temelje merkantilizma – trgovinu i obrtničku proizvodnju.³³ Budući da je jedan od najžučljivijih pristaša fiziokratizma bio car Josip II., bilo je jasno kako su se komuniteti, kao mjesta koja su trebala biti središta trgovine i obrta, mogli nadati jedino značajnim promjenama. Na smirivanje straha u gradu Brodu trebalo je djelovati pismo koje je stanovnicima 22. svibnja 1787. uputila Slavonska generalkomanda.³⁴ U pismu se stanovnicima Broda i nadalje jamči zaštita Generalkomande, a na volju im se ostavlja kojim poslom se žele baviti. Ako njihov izbor bude trgovina ili obrt, pisalo je u pismu, jamčena je svakovrsna potpora Generalkomande. Također, obećano je da će kantonalni časnici provoditi bolju kontrolu, tj. sveobuhvatniji uvid, kako bi im posao bio jeftiniji i kvalitetniji. Slavonska je generalkomanda bila obavijestila stanovnike grada kako to (što Brod više nije komunitet) ne znači da Brođane smiju batinati (*Stockstreichen Bestrafft*) časnici pukovnije, a ponajmanje kantonalni podčasnici. U praksi su, čini se, pukovnijski i kantonalni časnici djelovali drugačije; tako da je u svibnju 1788., na žalbu bivših komuniteta, Slavonska generalkomanda izdala naredbu da se bivšim komunitetima mora upravljati "uljudno i po građanskih zakonih tako da vojničku upravu i neosjete"³⁵ Pod potpunu vojničku upravu Brod je potpao u studenom 1800. godine, nakon što je grof Coloredo ukinuo kantone. No, i tada je vojnička uprava u Brodu bila znatno blaža nego u ostatku pukovnije, jer Brođani još uvijek nisu obavljali vojničke dužnosti kojima su ostali

³¹ I. Brlić, „Uspomene na Stari Brod“, *Vijesti* 7 (1987), 15.

³² Buczinsky, *Gradovi vojne krajine*, 1, 73.

³³ Buczynski, *Gradovi vojne krajine*, 71.

³⁴ HDA, Sgk, 1787. 13/65.

³⁵ I. Brlić, „Uspomene na Stari Brod“, 18.

krajišnici u pukovniji bili opterećeni, a i zapovjedništvo u gradu dobivali su časnici koji dugo nisu obavljali aktivnu vojničku službu. Napoleonski ratovi i Temeljni krajiški zakonik, donešen 1807., uzrokovali su da Brod potpadne pod punu vojnu upravu, te da postane samo jedno od mjesta 1. (Podvinjske) satnije 7. (Brodske) krajiške pukovnije. Pritom je Brod doživio potpunu degradaciju, jer je proglašen običnim krajiškim selom. Premda su Brođani još punu godinu dana bili pošteđeni aktivnog sudjelovanja u vojsci, već prvi dani u Podvinjskoj satniji bili su za njih teški i neizvjesni. Izuzmemo li čak (kod Brlića vrlo potencirano) poniženje Brođana činjenicom da je selo Podvinje postalo značajnije od Broda, ostaju dva problema koja su se iznenada sručila na njih. Prvi, i manji, bio je taj da se zapovjedništvo pukovnije nalazilo u Vinkovcima, pa se “za svaku malenkost trebalo u Vinkovce ići, što je sa velikim troškom i dangubom skopčano”.³⁶ Puno ozbiljnija po Brođane bila je odredba novog Temelnog krajiškog zakona koja kao jedini oblik socijalne zajednice u Vojnoj krajini specificira kućnu zadrugu.³⁷ Naime, u Brodu su egzistirale isključivo nuklearne obitelji. Vojne su vlasti čak i nuklearnu obitelj priznavale kao kućnu zadrugu, ako je ona raspolagala barem s pola selišta zemlje (tj. 9 jutara, za koliko se računalo da je dovoljno da u Slavoniji opremi jednog vojnika). Otud Brlić piše da se “od sad stego posjed tako da nijedan Brođjanin nije smio više imat nego tri jutra zemlje, a što je više bilo to su smjeli samo doživotno uživati, a poslije njihove smrti valjalo je ovaj višak među krajišnike razdijeliti. Brođjani nisu smjeli zemlje kupovati niti u zakup uzimati – al se je ipak kruoz 13 godinah t.j. do ponovljenja komuniteta, nekako taj zakon obilazio.”³⁸ Čak i ako se Brličeva teza odnosi na razdoblje do kolovoza 1808. (kada su prvi Brođani pozvani u vojsku,³⁹ te tako postali “pravi krajišnici”) ona ne može biti točna, jer Temeljni krajiški zakon, pored potvrde carskog vlasništva nad zemljom, krajišnicima ostavlja jednu trećinu ukupnog posjeda na slobodno raspolaganje, a ne ide za tim da im, kako Brlić tvrdi, smanji ukupne površine da se s njih ne mogu prehraniti.⁴⁰ No, utjecaj vojnih vlasti u Brodu na Savi uvijek je bio naglašen. Čak i u vrijeme dok je Brod na Savi bio vojni komunitet – civilno mjesto unutar Vojne krajine.

³⁶ „Uspomene na Stari Brod“, 19.

³⁷ F. Vaniček, *Specialgeschichte* 3 (4), 199-200. Nuklearna obitelj također je promatrana kao kućna zadruga koju trebaju upotpuniti potomci.

³⁸ I. Brlić, „Uspomene na Stari Brod“, 18-19.

³⁹ HDA, Sgk, 1808. R 1/13.

⁴⁰ F. Vaniček, *Specialgeschichte* 3 (4), 144 – 147.

Premda odredba regulamenta o formiranju vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini, kojom se komunitetima jamči pravna, politička i gospodarska autonomija od krajiških pukovnija, implicira zaključak da pukovnije i komuniteti nisu imali zajedničkih poslova, primjer vojnog komuniteta Brod na Savi pokazuje kako se proklamirana sloboda u upravnim poslovima mogla shvatiti tek kao uvjetna, budući da je zapovjedništvo pukovnije zadržalo kontrolnu ulogu u radu magistrata i u komunitetskim poslovima. Kontrola rada magistrata i zbivanja u komunitetu od strane zapovjednika pukovnije, bila je dvostruka. Ponajprije, magistrat komuniteta bio je dužan svaki imalo važniji dokument dostaviti u zapovjedništvo pukovnije na potpis.⁴¹ Osim toga, najviši časnici iz pukovnije povremeno su dolazili u Brod i vršili smotre magistratske uprave, činovništva i gradske straže.⁴² Kako se čini, njihov primarni cilj nije bilo utvrđivanje stanja, nego uređenje i popravak učinjenih nepravilnosti. Valja pritom istaknuti kako se pukovnijsko miješanje u poslove uprave komuniteta ne može shvatiti kao dobrohotno pomaganje instituciji u nastanku, budući da je ta kontrola konstantna sve do ukinuća vojnih komuniteta. Kako onda protumačiti djelovanje pukovnijskog zapovjedništva? Jasno je kako ono ne posjećuje komunitet za račun Slavonske generalkomande (kojoj su vojni komuniteti izravno potčinjeni, te tako na institucionalnoj razini ravnopravni pukovnijama), nego da prvenstveno štiti interese pukovnije. Ti interesi ponajprije su materijalne naravi. Komunitet je, naime, pukovniji bio dužan godišnje plaćati svotu novca kojom se mogla opremiti postrojba (*Band*) od 16 vojnika.⁴³

Osim navedene obaveze, nakon razgraničenja između komuniteta Brod i Brodske pukovnije, ostalo je niz neriješenih posjedovnih pitanja. O karakteru razgraničenja i tipu imovinskih problema, rječito govori dokument reambulacije iz 1826. godine.⁴⁴ Tada je, na žalbu pukovnije, po treći puta provedena reambulacija. Zapovjedništvo pukovnije smatralo je da izmjer iz 1753. (a napose onaj iz 1820.) ide na štetu pukovnije, stoga što je reambulacija iz 1820. rađena na osnovu starog Gospodarskog plana (*Oeconomischen Plan*) u koji su bile zabilježene granične oznake komuniteta i pukovnije, a koji je bio vlasništvo brodskog magistrata. Komisija koja je provjeravala graničnu crtu utvrdila je kako postoji 12 graničnih oznaka – humki

⁴¹ HDA, Sgk, 1782. 13-76.

⁴² *Kronika franjevačkog samostana II. 1806-1833*, (Slavonski Brod, 1997), 277, 285.

⁴³ Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv (dalje: KA), Hofkriegsrath (dalje: HKR), Protocoll in Publicis, 1777. B – 794.

⁴⁴ HDA Sgk, Q 1826. 1-58.

(*Hunken*) koje se zovu: Mrsunja / Mersunja, Orašić / Orashich, Kovaiščioka / Kowaiscioka, Visine / Wisine, Šestinac / Shestinacz, Švečića brdo / Swechicha Berdo, Sava / Saufluss, Koprivac / Koprivacz, Brišće / Brishche, Haimovci / Haimowze, Gornja selišta / Gornja Selishta, Donja selišta / Donja Selishta, Trnažje / Ternaxje. No, interesantan je smjer kojim je išla granična linija koja je spajala humke. Naime, od humke Mrsunja, koja se nalazila na ušću potoka Mrsunja, linija je išla prema zapadu uzduž starog korita potoka Glogovice, sve do mlina Koprivac. Od humke Orašić, koja se nalazila kod stare Glogovice, granica je prema istoku išla ravnom linijom do njive krajišnika Vujnovića / Wuinovich br. 51 iz Podvinja. Od humke Kovaiščioka, granica je išla ravnom linijom prema zapadu, do posjeda krajišnika Ive Markovića / Iwo Markovich br. 43 iz Podvinja. Od humke Visine, granica je išla na zapad do komunikacijske ceste (*Communications Strasse*)⁴⁵ do posjeda krajišnika Stipana Jagodića / Jagodich br. 3 iz Bukovlja. Od humke Šestinac, koja se nalazila pored livade krajišnika Valića / Wallich iz Tomice, do kraja livade na sjever, zatim uz livadu krajišnika Jagodića iz Bukovlja prema zapadu, pa prema sjeveru pored livade broorskog krajišnika Kiklića / Kiklich, te dalje prema sjeveru do staze i njive broorskog kontribuenta Mihaela Hacića / Michael Hacics. Od humke Švečića brdo, granica je išla ravnom linijom do seoskog puta za Ruščicu, zatim do njive broorskog kontribuenta Granke Kraljevića / Granka Kraljevich, te između posjeda broorskih građana Ive Andrića / Iwo Andrich i Stipana Leskovca / Leskowaz, do humke Sava. S druge strane granica je išla od humke Koprivac, ravnom linijom do komunikacijskog puta, te dalje na zapad do mosta Orašić. Od humke Brišće, granica je išla ravnom linijom prema zapadu do posjeda krajišnika Stipana Krainovića / Krainovich br. 8 iz Podvinja. Od humke Haimovci granica je išla ravnom linijom prema zapadu do posjeda Ive Markovića i Stipana Božića / Boxich iz Podvinja. Od humke Gornja selišta, granica je išla ravnom linijom prema zapadu do mosta Šestinac, i dalje do posjeda broorskog kontribuenta Kopića, a od humke Donja selišta, prema sjeveru do posjeda krajišnika Luke Brevkića / Borewkich br. 10 iz Gornje Vrbe. Od humke Trnažje, ravnom linijom prema jugu do posjeda broorskog građanina Stipana Leškovića / Leskovich, te do kopitnice (*Treppelweg*) i Save.

No, što nam zapravo pokazuju svi ti podaci, nizovi nerazumljivih smjerova i nebitnih imena? Ukazuju nam, naime, na istu činjenicu na koju su ukazivali i komisiji sačinjenoj 1826. - da granica redovito, osim kad prati prirodnu prepreku kao što

⁴⁵ Cesta je prolazila uzduž Slavonskih pukovnija.

je korito potoka, ide ravnom linijom od točke do točke. Kako je u svom zaključku ustvrdila spomenuta komisija, takvo određivanje granica uvelike je doprinosilo stvaranju niza nepravdi prema vlasnicima zemljišta. Apsolutna nefleksibilnost pri postupku razgraničenja ostavila je zemlju krajišnika iz pukovnije u granicama komuniteta, a na prostoru pukovnije ostao je niz posjeda stanovnika vojnog komuniteta. A, posjedovati obradivo zemljište izvan granica upravne jedinice u kojoj je dotični vlasnik živio, za njega je mogla biti prava noćna mora. Nevolje su se povećavale ako je posjednik, civil iz vojnog komuniteta, imao posjed na prostoru krajiške pukovnije. U nizu problema kojima je obilovala zemljoradnja, našem vlasniku zasigurno su bili najteži oni administrativne prirode. Oni su dolazili i od komuniteta i od pukovnije. Tako je za svaki odlazak na svoju njivu, što znači i za svako napuštanje prostora komuniteta, vlasnik morao u magistratu moliti putovnicu koja ga je štitila od toga da bude proglašen dezertrom i uhapšen. Osim toga, pukovnija je od njih mogla tražiti (i tražila je) novac za razne stvari. Budući da nije stanovao na prostoru pukovnije, vlasnik iz komuniteta morao je materijalnim sredstvima podmiriti ono što nije mogao svojom prisutnošću. Naime, na stanje njiva i livada u Brodskoj pukovnji pazili su plaćeni poljari, a za stoku na ispaši bili su odgovorni seoski pastiri, no i poljari i pastiri bili su žitelji pukovnije, te nisu bili dužni paziti na posjede ljudi iz komuniteta. Stoga je pukovnijsko zapovjedništvo obavještavalo posjednike iz komuniteta da mogu platiti satnijama, kako bi poljari pazili i njihova polja, ili ih, pak, moraju "sigurno zagradi".⁴⁶ Čak je i takav odnos bio bolji od onoga iz 1753., kada je stanovnicima komuniteta zemlja oduzimana bez naknade.⁴⁷ Opravdanje za taj čin zasigurno se nalazilo u činjenici da je sva zemlja u Slavonskoj vojnoj krajini smatrana carskim vlasništvom, koje se tek ustupa krajišnicima na korištenje dok traje njihova vojna služba. Budući da su stanovnici komuniteta bili oslobođeni vojne službe, prestao je postojati razlog da i oni posjeduju zemlju izvan komunitetskih granica. No, kako je tim činom ugrožena egzistencija većini ljudi u komunitetu, zemlja im je ubrzo vraćena. Kako nam pokazuje slučaj broskog građanina Antona Benčevića / Benchewich i krajišnika Šanića / Schanich br. 72 iz Varoša, stanovnici vojnog komuniteta Brod na Savi mogli su i kasnije stjecati zemlju u Brodskoj pukovnji. Naime, pukovnija je 19. 10. 1845. oglasila prodaju 2,641 jutara oranice, 2,188 jutara pašnjaka i 3,43 jutra vrta i vinograda, a prodajom zemlje trebao se podmiriti dug koji su Šanići napravili kod Benčevića. Do prodaje

⁴⁶ MBP, Khz 257.

⁴⁷ KA, HKR, Protocoll in Publicis 1754. B - 796.

je došlo na zahtjev Benčevića, koji je odlučio zemlju zadržati, ako na licitaciji ne postigne zadovoljavajuću cijenu. Dug je vjerojatno nastao u Benčevićevoj trgovini.

Posebnu su povezanost grad Brod i Brodska pukovnija ostvarili revolucionarne 1848. godine.

Oružje koje su Brođani ostavili 1820., kada im je car Franjo II. vratio naziv i povlastice slobodnog vojnog komuniteta, mirovalo je tek do 1848., kada je odnos Broda i Brodske pukovnije ušao u posebnu fazu. U revolucionarnoj 1848. odnos vojnog komuniteta Brod i Brodske pukovnije tek je odraz zbivanja u Habsburškoj Monarhiji na vojnom i nacionalno-ideološkom polju.⁴⁸ Nekoliko procesa odvijalo se paralelno u Trojednoj Kraljevini i Vojnoj krajini:

- stvaranje svijesti o zajedničkoj nacionalnoj pripadnosti,
- "izlazak iz plurala"⁴⁹, ili početak uporabe imena "Hrvatska" za Trojednu Kraljevinu (slijedom onovremene ideje o "političkom narodu"),
- agitacija za/protiv Jelačića,
- oružani sukob, kao rezultat suprotstavljenih ugarskih i hrvatskih nacionalnih i državnih koncepcija. Politički procesi, koji su u Civilnoj Hrvatskoj trajali više od jednog desetljeća, u Vojnoj krajini zbili su se praktično odjednom. Naime, zbog zabrane djelovanja političkih stranaka, ali i prakticiranja ikakve političke djelatnosti, ideje Ilirskog pokreta bile su poznate tek nekolicini ljudi u Krajini. Brod je bio jedno od "svjetala u mraku", budući da je u njemu živjelo nekoliko onovremenih intelektualaca *par excellence*. Najutjecajniji predstavnici struje bliske ilircima u Brodu, bili su članovi obitelji Brlić.⁵⁰ Oni su s idejama ilirizma tridesetih godina 19. stoljeća upoznali Mijata Stojanovića i Ivana Filipovića, koji će imati značajne uloge u revolucionarnim i postrevolucionarnim zbivanjima. Ali, izuzev upućenih pojedinaca, Slavonska vojna krajina i Brodska pukovnija kao da su bile u nekom letargičnom snu. U krajiškim krugovima, pitanju pripadnosti naciji nikada do 1848. godine nije pridavana veća pozornost, ponajviše zbog ogromne većine seljačkog stanovništva koje je prihvatilo težnju Habsburgovaca i vojnih vlasti da zatome nacionalne identitete te da preuzmu

⁴⁸ O tome više u Endre Arato, Karakteristične crte nacionalnih ideologija slavenskih naroda u prvoj polovini 19. stoljeća, *Radovi instituta za hrvatsku povijest* 3 (1973).

⁴⁹ Nikša Stančić, „Hrvatski pokret i godina 1848. u hrvatskoj povijesti 19. stoljeća: epohalni proboj, dometi, ograničenja“, u: *Hrvatska 1848. i 1849.* (ur. Mirko Valentić, Zagreb, 2001), 27.

⁵⁰ Mato Artuković, „Parlamentarni izbori u Brodu 1848. – 1990.“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu* (Slavonski Brod, 2000), 309.

identitet svoje socijalne skupine, tj. da se, bez razlike kojoj naciji pripadaju, svrstaju pod zajednički nazivnik *krajišnik*. Stoga, do 1848. godine u vojničkim protokolima niti ne možemo naići na neki drugi naziv za stanovništvo Krajine, osim krajišnik ili graničar. Razlike između nacionalnih zajednica vojne su vlasti pokušale smanjiti unijaćenjem Crkvi. Unijatski pokret imao je najjači zamah u 17. stoljeću i u prvim desetljećima 18. stoljeća, ali nastojanja za stvaranjem Unijatske crkve nisu zamrla sve do polovice 19. stoljeća. Međutim, snažan otpor pravoslavnog i katoličkog svećenstva onemogućio je nastojanja Habsburgovaca. Upravo je vjera postala ključna razlikovna točka u Krajini i osnovni identifikacijski element nacionalnih zajednica. Svijest o pripadnosti različitim vjerama utjecala je na činjenicu da su npr. katolička posavska sela Brodske pukovnije bila više povezana s katoličkim selima s druge strane Save, tj. s drugim, neprijateljskim, carstvom, nego li s pravoslavnim selima Vinkovačke ili Nijemačke satnije, odnosno s naseljima iste pukovnije.⁵¹ Osim pripadnosti "krajiškom narodu" i određenoj vjerskoj zajednici, stanovništvo Slavonske vojne krajine bilo je svjesno teritorijalne pripadnosti, pa se smatralo Slavoncima, a Slavonsku su vojnu krajinu smatrali dijelom Slavonije. Svijest o pripadnosti široj hrvatskoj zajednici teško je dokazati. Naredbe iz Knjige zapovijedi Babogredske satnije za mjesec srpanj i rujan 1848. pokazuju nam kako je, na temelju iste vjere i istog jezika, postojala svijest o bratstvu krajišnika Brodske pukovnije s drugim hrvatskim krajevima, ali ne i svijest o pripadnosti hrvatskoj naciji.⁵² Slična "zbunjenost" postojala je i u drugim dijelovima Slavonije. Kako navodi Filip Potrebeca, zastupnik Požeške županije u Hrvatskom saboru 1848. Josip Žuvić također je isticao "da ni sami Slavonci ne znaju kakvim se imenom trebaju zvati: 'Zovu nas Slavoniom, sada doljnjom Slavoniom; Magjari nas nazivlju Pseudo Slavoniom, a u najnovije vreme izmislili su i taj čudni i smešni naziv: Hervatska Slavonia i tri vermedje Požega, Veroczze, Srem...'"⁵³ Mađarska "izmišljotina" plod je njihovih nastojanja da zatome ime "Slavonija", uz koje se tradicionalno vezala oznaka "kraljevina", jer su željeli slavonske županije pojedinačno uklopiti u mađarsku državu, a ne kao jedinstveni

⁵¹ Usp. Damir Matanović, „Svakodnevnica na granici Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Mikrokozmos Brodske pukovnije i Gradačacke nahije“, *Prilozi* 31, Sarajevo, (2002).

⁵² Za ovu tezu može se naći čitav niz potvrda u satnjskim i pukovnijskim protokolama npr. v. HDA, BS, Knjiga zapovijedi za 16. 07. i 19. 09. 1848.

⁵³ Filip Potrebeca, „Brodska pukovnija u zbivanjima 1848.“, *Zlatna dolina, Godišnjak Požeštine* 4 (1996), 35.

slavonski entitet.⁵⁴ Slijedom te ideje, Ugarski je sabor u travnju 1848. godine Slavonsku vojnu krajinu nazvao Srijemskom krajinom, a slavonske je krajiške pukovnije nazivao pukovnijama “s one strane Drave”.⁵⁵

Nekako u isto vrijeme, započelo je u Brodskoj pukovnji intenzivnije političko djelovanje koje će dovesti do jačanja svijesti krajišnika o jedinstvu hrvatskih pokrajina.⁵⁶ No, pravi zamah političkoj aktivnosti u Vojnoj krajinu dao je izborni red, koji je 13. svibnja 1848. proglasio ban Josip Jelačić “Naredbom o pozivanju i zastupanju Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imajuć se držati dana 5. i sljedećih dana mjeseca lipnja 1848.”⁵⁷ Izbornim redom po prvi je put jamčeno aktivno sudjelovanje pojedinaca s prostora Vojne krajine u radu Hrvatskog sabora, budući da izborni red iz 1845. nije predvidio sudjelovanje krajišnika u radu Sabora. Može se postaviti pitanje da li bi krajišnici uopće bili pozvani na zasjedanje Kraljevinskog sabora, da ih u travnju nisu pozvali da pošalju svoje izaslanike na sjednicu požunskog sabora.⁵⁸ Paragraf 4. izbornog reda odredio je da u vojnim komunitetima aktivno biračko pravo imaju svi koji uživaju pravo građanstva ili posjeduju nekretnine, “nadalje, neposredno pravo izbora uživa i mjesna inteligencija (diplomatici) i javni službenici, ako u tom mjestu stalno borave, premda i ne posjeduju nekretnine.”⁵⁹ Aktivno biračko pravo krajišnika određeno je paragrafom 11 izbornog reda, koji je određivao da svaka satnija sazove sve kućne starješine, koji među sobom biraju po jednog izaslanika na 500 stanovnika satnije. Među svim izbornicima pukovnije, birana su četiri izaslanika za zasjedanje Hrvatskog sabora.⁶⁰ Slavonska je vojna

⁵⁴ N. Stančić, „Hrvatski pokret“, 30.

⁵⁵ N. Stančić, „Hrvatski pokret“, 30.

⁵⁶ F. Potrebica, „Brodaska pukovnija“, 32.

⁵⁷ Hodimir Sirotković, „Uloga vinodolske obitelji Mažuranić u pravnoj, te političkoj i kulturnoj povijesti hrvatskog naroda“, *Rad HAZU* (1993), 155-156.

⁵⁸ Ugarski poziv krajišnicima možemo tumačiti kao pokušaj proširenja mađarske vlasti na Vojnu krajinu. V. Imre Ress, „Uzroci mađarsko-hrvatskog sukoba 1848. Godine“, u: *Hrvatska 1848. i 1849. godine* (Zagreb, 2001), 103. U istom zborniku Alexander Buczinskiy ističe strah austrijskog ministarstva rata koje od Ferdinanda V. traži potvrdu da će Vojna krajina i nadalje biti podređena ministarstvu. v. Alexander Buczinskiy, „Trojna zapovjedna podređenost Vojne krajine 1848.“, 128. Poziv Brođanima da pošalju zastupnike u Ugarski sabor zabilježen je u Hrvatskom državnom arhivu pod signaturom HDA, Sgk, 1848. Präs. 417.

⁵⁹ Hodimir Sirotković, „Jelačićev izborni red za prvi hrvatski građanski Sabor 1848. godine i provođenje izbora“, u: *Hrvatska 1848. i 1849.*, Zagreb 2001., 61.

⁶⁰ Sirotković, „Jelačićev izborni red“, 61

krajina tako dala 20 sabornika (od 60, koliko ih je bilo iz Slavonije).⁶¹ Brodsku su pukovnicu predstavljali Ivan Baboselac, narednik iz 2. (Trnjanske) satnije, Simo Čivić, narednik iz 5. (Sikirevačke) satnije, Stanko Domaćinović iz 10. (Županjske) satnije i Mijat Stojanović, babogredski učitelj iz 6. (Babogredske) satnije.⁶² Kao predstavnici vojnog komuniteta Brod na Savi izabrani su Mato Topalović, profesor teologije u Đakovu, i Antun Muravić, brodski građanin.⁶³

Brođani su svojim predstavnicima dali naputak da na Saboru iznesu dvije liste "želja" ili zahtijevanja stanovnika vojnog komuniteta Brod na Savi. Opće "želje" stanovnika Broda usmjerene su k rješavanju političkog statusa vojnog komuniteta, a njima se zahtijeva: odvajanje od Vojne krajine, te vladanje po zakonima koji vrijede za slobodne kraljevske gradove; osnutak kancelarije pri Dvoru, u kojoj bi bili "časnici od našega naroda", odgovorni za sve poslove u Hrvatskoj; jednakost svih naroda pod ugarskom krunom; te, konačno, financiranje crkve, škola, izgradnje cesta i sl. iz državne blagajne.⁶⁴

Zahtijevanja krajiških općina Brodske pukovnije bila su izglasana 18. svibnja 1848., tj. četiri dana prije brodskih, od kojih se razlikuju u osnovnim zahtjevima (zato se, u bitnim dijelovima, više podudaraju s programom narodne skupštine od 25. ožujka 1848.) Krajiški zahtjevi značajnim su dijelom ekonomske prirode, ali osnovni je i glavni naglasak na početnim točkama u kojima se traži:

- sjedinjenje hrvatskih zemalja tj. sjedinjenje Vojne krajine s kraljevinama Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom,
- pravo krajišnika na svoje zastupnike u Hrvatskom saboru,
- uvođenje narodnog jezika u poslove uprave, crkve i škole,
- ukidanje vojnih lena, koja se trebaju pretvoriti u privatno vlasništvo krajišnika,
- ukidanje rabote.

Zadnja dva navedena krajiška zahtjeva mogu se izjednačiti sa zahtjevom za ukidanje podložništva i tlake kmetovima u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.⁶⁵

⁶¹ F. Potrebica, *Požeška županija za revolucije 1848-1849* (Zagreb, 1984), 165.

⁶² F. Potrebica, „Brodsko pukovništvo“, 34.

⁶³ *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi III*, 163.

⁶⁴ *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi III*, 165.

⁶⁵ F. Potrebica, „Brodsko pukovništvo“, 32 i Arnold Suppan, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj /1835. – 1918./* (Zagreb, 1999), 53.

Razlika u zahtjevima krajiških satnija i vojnog komuniteta, koja zapravo održava drugačije poglede na društveno uređenje države, još je izrazitija usporedimo li socijalno-ekonomski dio zahtijevanja Babogredske satnije i posebnih želja stanovnika vojnog komuniteta Brod na Savi. Krajišnici traže ukidanje seoskih skladišta, sniženje cijene soli, slobodno točenje alkoholnih pića, te vraćanje šuma i pašnjaka krajiškim općinama. Brođani ponajprije ističu kako, poput Osijeka, Petrovaradina i Karlovaca, ne smiju graditi kuće od čvrstog materijala, te zahtijevaju da im se to dopusti, i to “bez zamoljkavanja, nadpisivanja i reversa.”⁶⁶ Brođani, nadalje, zahtijevaju da se porezi ograniče samo na zemljarinu, arende i poreze na posao. Zemljište koje imaju u pukovniji žele zamijeniti s krajišnicima koji imaju zemljište unutar komunitetskih granica. Napose traže ukidanje rabote (“imena ružnog”), te prepuštanje dijela šume Migalovci na slobodno korištenje stanovnicima vojnog komuniteta.⁶⁷ Tolike razlike u socijalnim zahtjevima, tj. u problemima koje najviše žele riješiti, navode na zaključak da su tijekom vremena komunitet i pukovnija “zaplovili” potpuno drugačijim razvojnim “vodama”. Komunitet je, usprkos potpunom vojnom okruženju i vojnim uplivima u magistratske poslove, uspio na svojoj mikrorazini stvoriti zaseban svijet kojeg tište sasvim drugačije brige od sela udaljenih svega nekoliko kilometara.

Znatno je manja razlika između Brodske pukovnije i vojnog komuniteta Brod bila prilikom opredjeljivanja za stranu u sukobu Hrvata s Mađarima. U literaturi se nerijetko ističe kako je Brodska pukovnija bila “leglo carsko mađaronskih snaga”,⁶⁸ ali čini se da je situacija bila znatno drugačija. Istina je, doduše, da je Mijat Stojanović na početku svog političkog djelovanja u Babogredskoj satniji nailazio na mnoge prepreke i neprijatelje, a najveći je bio babogredski satnik Nestor, koji je Stojanoviću prijetio zatvorom zato što je “pobunitelj puka i smutljivac”.⁶⁹ Ali, raspoloženje u puku bilo je, kako se vidi iz pisma Ignjata Brlića upućenog 28. svibnja 1848. njegovom bratu Andriji Torquatu, potpuno drugačije.⁷⁰ Naime, Ignjat ističe kako ga “ovdi (Vinkovci, op. D. M.) svi popovi do Broda vole jer sam jednog ma-

⁶⁶ *Kronika franjevačkog samostana III*, 167.

⁶⁷ Zanimljivo je da Brođani niti ne pokušavaju uvesti hrvatski jezik u poslove magistrata dok je velik broj komuniteta to, istina bez većeg uspjeha, pokušao. Vidi Ivica Golec, *Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno kulturno središte Banske krajine (1777—1871.)* (Sisak, 2003), 100.

⁶⁸ Dušan Berić, *Slavonska vojna granica u revoluciji 1848-1849* (Zagreb – Sarajevo, 1984), 114.

⁶⁹ F. Potrebica, „Brodska pukovnija“, 32.

⁷⁰ Arhiv obitelji Brlić, Slavonski Brod (dalje: AOB), Pismo Ignjata Brlića Andriji Torquatu, Vinkovci 28. svibnja 1848.

djara istuko...". Čini se da su i časnici, osim kapetana Nestora, otpočetak bili protiv Mađara, a Ignjat Brlić ističe da su "general i oberšter domorodci naši".⁷¹ Političko opredjeljenje zapovjedništva pukovnije ilustrira slučaj iz svibnja 1848., kada se u Vukovaru okupio velik broj Mađara i njihovih pristalica. Kako piše Ignjat Brlić, "to čuvši naš Oberštar dozovne u Vinkovcze deset Cumpania soldati i Cumpaniu topčia. Dvi Cumpanie ostavi u Vinkovczi, a osam Cumpania, bandu i četiri topa pove-de sobom u Vukovar, pred Vukovarom, da sve puške i topove napunit. Unidjujuć u Vukovar dade od bande svirat: 'Nosim zdravu mišicu' a Avangarda morade pivat: 'Mi smo bratjo ilyrskog' i tako unidjoše u Vukovar. Prid njija dojdjoše Sremcy sa se-dam narodni barjaka, nikoliko su deržali govore priporučujuć se u njiove ruke. Naš g. Lajtmanu kupit je narodni rečnik, jer dolazu od Varmedja narodna pisma, a on je mora takmičit. Kad su vidli magjari, što se radi, a oni uzeli put podnoge il papak u ledinu, i tako načini Oberštar za 24 sata Vukovar čist od Magjara. Buntovnici su bili Žitvay vicikšpond, Rogulić, fiškal, Urbanac, sve tri Benko i mlogi manji. Kad su vidli buntovnici što se misli s njim, a oni osim uje Miše i Rogulića svi u beg. Ujo Mišo i Rogulić stali su na terpezu i molilisu puk za oprostjenje što su ji varali: da ako dojdu pod Bana, da će morat dvoduplo plaćat a ako pod magjarsku, da će bit Angjeli u raj u mlogim tim jednakim, jesu zamazivali oče, tima prostim ljudima."⁷²

Promjena stavova kod spomenutog kapetana Nestora jasno se očitovala sa zaoštravanjem stanja u Ugarskoj, a posebno nakon posjeta bana Josipa Jelačića Brodskoj pukovnici, 16. srpnja 1848. godine.⁷³ Kratkim jednodnevnim posjetom Brodu i Vinkovcima, Jelačić je uspio pridobiti zapovjednika pukovnije generala Rotha, te neutralizirati djelovanje generala Hrabowskog, zapovjednika Petrovaradinske tvrđave i glavnog zagovornika mađarske strane u Slavoniji.⁷⁴ Za razliku od Brodske pukovnije, u drugim dvjema slavonskim pukovnijama Jelačić je imao znatno manju podršku.⁷⁵ Podršku je osobito uskratila Petrovaradinska pukovnija (i to tvrđava Petrovaradin), te srpski Glavni odbor, koji je nastojao Petrovaradin i čitav Srijem

⁷¹ Pismo Ignjata Brlića Andriji Torquatu, Vinkovci 28. svibnja 1848.

⁷² Pismo Ignjata Brlića Andriji Torquatu, Vinkovci 28. svibnja 1848.

⁷³ F. Potreblica, „Ban Josip Jelačić u Slavoniji i Srijemu 1848.“, *Zlatna dolina Godišnjak Požeštine* 4 (1998), 25.

⁷⁴ Snažnom pristajanju krajišnika Brodske pukovnije uz Jelačića značajno je pridonijelo izglasavanje "Ustava Krajiškog" 10. srpnja 1848. kojim se u velikoj mjeri, na bolje, mijenja položaj krajišnika u pukovnijama. Usp. F. Potreblica, „Brodsko pukovnija“, 37.

⁷⁵ Usp. Tomislav Markus, *Korespondencija bana Jelačića i Banskog vijeća 1848.-1850.* (Zagreb, 1998), 63.

uključiti u Srpsku Vojvodinu.⁷⁶ No, Jelačićevo putovanje ipak je značajno smanjilo utjecaj mađarskih nastojanja u Slavonskoj vojnoj krajini.

Promjena stavova vojnih vlasti uočljiva je i na vanjskim obilježjima vojnokrajiske nomenklature, kao što su prvo obilježavanje nadnevka u Knjizi zapovijedi hrvatskom oznakom za mjesec ili spominjanje bratstva Hrvata i Slavonaca u vojnim dokumentima.⁷⁷

Stanje nacionalnog oduševljenja i jedinstva u Brodskoj pukovnici i vojnom komunitetu Brod najjače se manifestiralo neposredno prije i na samom početku vojnog sukoba s Mađarima. Tako je moglo biti zabilježeno da su Brođani s oduševljenjem dočekali satniju vojnika koja je iz Podvinja išla u tvrđavu Brod.⁷⁸ Brodski dopisnik *Novina dalmatinsko-hrvatsko-slavonskih* zabilježio je: "priznat valja, da je i našim gradom duh narodni zavladao; nu žalibože činah domorodnih tolik navest nemogu, da bi svet uvidit mogao, da čovek, koji do sad za život narodni ni čuo nije, sam od sebe šta velikog počet nemože, nego mu treba ljudih, koji bi ga naveli, nagovorili. Ali šta ćeš kada još jedna velika predsuda našim pukom vlada; predsuda auktoriteta... Strelci naši, njih preko 20, dva puta su u centrum sgadjali, a narodna straža baš danas je ozbiljno popisana, i razdelit će se medju veste ljude, da ju vešbaju. Očekujemo, da se za koji dan narodni jezik u sve poslove magistratualske uvede. Sad drugog razgovora kod nas nečuješ, nego o boju. Odavde je nekoliko mađaronah – sve od tridesetnice otputovalo."⁷⁹ Brod su, dakle, u kolovozu 1848. karakterizirala dva procesa: izlazak iz političke i nacionalne nezrelosti i vojne pripreme za rat. To je rezultiralo najafirmativnijim odnosom Brodske pukovnije i vojnog komuniteta Brod na Savi od 1753. godine naovamo. Naime, budući da je Brodska pukovnica pod zapovjedništvom generala Rotha 31. kolovoza izmarširala prema Osijeku i dalje prema Ugarskoj, žitelji Broda preuzeli su na sebe čuvanje graničnog odsjeka prema Osmanskom Carstvu i brigu o sedam čardaka.⁸⁰ Dva dana nakon "sramotnog" poraza kod Ozore, 9. listopada 1848. prema Osijeku je izmarširala "sva vojska" iz tvrđave Brod i čardaka, pa su stanovnici vojnog komuniteta na sebe preuzeli brigu o tvrđavi te davanje straži.⁸¹ Takvo je stanje trajalo pet

⁷⁶ O tome više v. F. Potrebica, „Ban Josip Jelačić“, 25-26.

⁷⁷ HDA, BS, Knjiga zapovijedi za 21. 05. 1848 godine, te za srpanj, kolovoz i rujan 1848.

⁷⁸ F. Potrebica, „Brodsko pukovništvo“, 38.

⁷⁹ F. Potrebica, „Brodsko pukovništvo“, 38.

⁸⁰ *Kronika franjevačkog samostana III*, 171.

⁸¹ *Kronika franjevačkog samostana III*, 171.

mjeseci, a troškove su snosili sami Brođani.⁸² Osim što su čuvali granicu prema Osmanskom Carstvu, Brođani su u (muškarcima i vojskom) opustjeloj Brodskoj pukovniji postali značajna snaga, koja je trebala spriječiti eventualni prodor mađarskih postrojbi. Stanje razočaranja i nesigurnosti nakon poraza kod Ozore znatno je pridonijelo širenju glasina o pokretima mađarske vojske. Tako je 3. studenog spominjana mogućnost da Mađari napadnu tvrđavu Brod.⁸³ Stanovnici Broda su, s preostalim krajišnicima u pukovniji, bili poduzeli razne mjere, ne bi li osujetili mađarski napad. Između ostalog, poslali su četiri satnije vojnika u Đakovo, a četiri satnije i dva topa na nuštarski most, kako bi se spriječio ulazak Mađara u Vinkovce, zapovjedno mjesto pukovnije. Demoralizirajući efekt poraza kod Ozore djelovao je i na ove vojnike, tako da ih je velik broj pobjegao i vratio se svojim kućama, ali ubrzo su bivali vraćeni u svoje satnije. Sličan se slučaj zbilo 15. studenog, kada je selima Brodske pukovnije prostrujala vijest da dolazi mađarska vojska.⁸⁴ Premda je vijest bila lažna, u Brodu se okupila Narodna straža, a jedna je satnija gradskih strijelaca otišla prema istoku, ne bi li zaustavila mađarske čete. No, niti tad (a niti neki drugi put) mađarske postrojbe nisu ušle u pukovniju. No, fama i strah živjeli su sve do kraha revolucije i završetka reformskog razdoblja u Ugarskoj. Famu o nepobjedivim Mađarima ponajviše su širili krajišnici zarobljeni kod Ozore, koji su potom pušteni iz zarobljeništva.⁸⁵ Brodska je pukovnija u ratnim godinama 1848. i 1849. imala 34 mrtva vojnika, 101 je nestao, a ranjeno ih je bilo 624.⁸⁶ Dok su muškarci bili na ratištima, u pukovniji je izražen osjećaj da je "cela brodska krajina otišla, samo ženskadija doma".⁸⁷ Premda su Jelačićevi vojnici zapravo činili proturevolucionarne snage, u svijesti krajišnika došlo je do revolucije koja im je pokazala kojem narodu pripadaju i srušila mit o "krajiškom narodu".

Damir Matanović

⁸² KA, HKR, kut. B 1205, 1 – 27.

⁸³ F. Potrebica, „Brodsko pukovništvo“, 38.

⁸⁴ F. Potrebica, „Brodsko pukovništvo“, 38.

⁸⁵ U literaturi prevladava mišljenje da je kod Ozore pod Rothovim zapovjedništvom bilo maksimalno 7.000 ljudi, no postoji mišljenje da je taj kontingent brojao 10.000 vojnika. Usporedi npr. Mirko Valentić, „Vojna krajina u događajima 1848./1849.“, u: *Hrvatska 1848. i 1849.* (Zagreb, 2001), 119.

⁸⁶ HDA, Ujedinjena generalkomanda, 1850., P 39-9.

⁸⁷ F. Potrebica, „Brodsko pukovništvo“, 39.

Osnivači Hrvatskoga pedagoškog i književnog zbora. S lijeva sjede: Ivan Filipović, Marija Fabković, Mijat Stojanović, Skender Fabković, stoje Tomislav Ivkanec, Janko Tomić, Josip Glasner, Franjo Stepanek, Sebald Cihlar, Ljudevit Modec, Vjenceslav Mařík, Stjepan Basariček, Bartol Francelj, Ante Truhelka.

(Fotografija Ivana Standla, Zagreb, 1871; Hrvatski školski muzej, Zagreb)

Osnivači Hrvatskoga pedagojsko-književnog zbora.

(Crtež prema prethodnoj fotografiji; Hrvatski školski muzej, Zagreb)

Portret Mijata Stojanovića;
crtež objavljen u knjizi Davorina Trstenjaka *Putne uspomene*
(Bakar: tisak i naklada Rudolfa Desselbrunera, 1880).